

ТРАГИЧНИ ДАНИ БЕОГРАДА
БЕЛЕШКЕ ИЗ ТРИНАЕСТОДНЕВНЕ ВЛАДАВИНЕ АУСТРИЈСКЕ У БЕОГРАДУ 1915.

Садржај

Предговор

Одлазак наше војске и власти

Најтеже осећање

Привремени Одбор

Долазак Аустријанаца (19 и 20 Новембра.)

У Двору : Чекање, Колубарац с воловима, Паун, „Северац“

Обешен

Циганија

Чех

Хрват

Добра душа

Маџар

Незавидна улога

Моја кућа – консулат

У „Гранд Хотелу“

Таоци

Ценовник

Улице

Д-р Рајан

Како ме је спасла једна девојчица

Необично удварање

Одлазак Аустријанаца

Луда нарав

Деца – хероји

Долазак наше војске

Црно-жута застава

Најсрдачније благодарење

Необична захвала

Да сачувамо датуме

94/1363

ТРАГИЧНИ ДАНИ БЕОГРАДА

БЕЛЕШКЕ ИЗ ТРИНАЕСТОДНЕВНЕ
ВЛАДАВИНЕ АУСТРИЈСКЕ У БЕОГРАДУ

од
Ј. Миодраговића

БЕОГРАД
ИЗДАЊЕ С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА
1915

Лит. Д. 132

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАРИЈАТ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ
БЕОГРАД

Инвентарски бр. 1363

Сигнатура бр. 94

УДК бр. 34(492.4) '1914'

Штампарија „Правда“, Драг. Петровића и Комп.
Београд — Бранкова 16. — Телефон 69.

ПРЕДГОВОР

Чланци ови штампани су у „Пије-мониту“ за 1914 и 1915 годину под на-писом: **Трагични дани Београда — белешке из шринаестодневне владавине аустријске у Београду од Ј. М.**

Па како су оне произвеле опшире ин-тересовање и оних, који су били у Београду а још више оних, који нису били овде и појма немају о томе шта се у њему дешавало, то се оне сада штамп-ају у засебну књигу.

Тамо су штампане преко реда, онако како је писац коју написао и послао уредништву.

Овде су све уређене хронолошким редом, тако, да чине једну целину.

Ошуда су нека понављања изоста-вљена, а нека су била неизбежна, ради потпуности онога догађаја, који се из-носи.

Београд, Маја 1915.

Ј. Миодраговић.

Одлазан наше војске и власти

У недељу 16 Новембра 1915 после вечере седео сам ја са својим пријатељима, који су још били остали у Београду и долазили к мени, и договарали смо се шта да радимо? Питали смо се: Је ли Београд сигуран, да се и даље може остати у њему?... И све је излазило на то, да је најбоље, *уклонити се из њега*, и то што пре, док му још није пресечена одступница. И ми смо се договорили, да још у току идуће недеље отпутујемо из њега. Ја сам мислио одмах сутрадан да узмем објаву, па можда још истог вечера и да отпутујем. С таквим смо мислима и полегали тога дана.

Ноћу, између 12 и 2 часа, стао је наш „Француз“ с Карабурме пуцати, тако учестано и бесомучно, да нико није могао објаснити шта је то и зашто је то?! Избацио је за то време преко сто метака, а неки веле и пуних двеста. А кад је то свршено, ми смо мирно поспали, као да ништа није ни било...

Ујутру пре 7 сати упада једна комшика у нашу собу и поплашено рече:

— Ви још спавате, а напољу несрећа: војска ноћас отишла; полиција побегла; по улицама нигде једног жандарма, у кварту никога; свет бежи још од поноћи — ево и сад пуне улице: све бежи а ни само не зна куд! Свет кука, плаче... несрећа једна!...

Одмах устанем, изађем и одмах одем у кварт. Доиста тамо нигде никога, а врата од кварта широм отворена и све остало онако, како су ноћас устали од спавања. Ни дежурнога, да даје свету обавештења, нпр. барем о томе, има ли возова и може ли се још бежати. И Главна Полиција је била празна и без дежурног. Уопште, цело пре подне не смо нигде и ни од кога сазнати: раде ли данас возови и одакле? Свет јури улицама као луд и само се чуди и пита: шта да ради?! А нико не може да да никаква одговора ни себи ни другоме. Све се чуди. Да иде — нема куд; а да остане — не зна шта ће бити с њим!... Сваком су излазиле пред очи само најстрашније слике из Шапца и Мачве и покушавао је да бежи куд му драго, ма и без икаквих ствари. И већином се све враћало с Торлака, Бањице и Мокрог Луга, па чак и

из Раковице и сви су говорили: да се даље не може, да даље не даду и да возова више нема. Уопште овога дана је Београд био без главе. Заостало становништво није никад било у очајнијем стању него данас. Изгледало му је, да је оно расходовано и потпуно остављено непријатељу да га коље....

Најтеже осећање

За време тринаестодневне владавине аустријске у престоници нашој ми заостали грађани у њој имали смо доста тешких и мучних тренутака, које ћемо памтити док смо живи. Али, чини ми се од свих, барем у почетку, најтеже нам је падала помисао, да смо „остављени“, да смо напуштени од својих, да смо предани непријатељу на милост и немилост његову. Јест, остављени смо, напуштени, предани непријатељу заједно с нашом милом престоницом. А по оној народној: „Шта ће Рајко себи, а шта ли ће Сријему?!“ и ми смо у себи говорили: шта да радимо овако голотрби себи а шта њој, престоници нашој, кад је војска остави, кад одоше пушке и топови, браниоци њени и наши! Тешко нама и њој с нама од сад и до века!.. У ропство, па како буде и докле буде!... И једини одговор

на ово биле су песникове речи: „Људи *тврде*, а жене наричу“. И ми смо доиста трпели; али мало мало, па се опет само наметне питање: зашто нас оставише?! Хајд' Београд морао да се напусти из стратегијских разлога, али што нас оставише у њему?! Идемо ли и ми у те стратегијске разлоге?! Што ми да изгинемо? Хоћемо ли ми погибијом својом допринети штогод њему и нашој општој ствари? Ако нећемо, онда остати да те просто исеку, није јунаштво него лудост! И тако нас наши направише и лудацима!... И, једина је утеха била: гину они на бојном пољу, па што да не изгинемо и ми овде!... Можда нам је тако суђено! Збиља, зар нема нечега вишега над човеком, што није у вољи и власти његовој, што свет зове судбином? И, дед, сад, побегни од ње!... Суђено нам је да будемо сведоци погибије престонице наше, нашег лепог Београда, па што с њим и ми да не изгинемо?!... Кад смо досад били сведоци свих недаћа и свега страдања његовога, што да не будемо и до краја?...

И с таквим осећањима смо дочекали непријатеља и остали под њим...

Али свакога часа нам се опет натурало питање: Ама што нас Бог осуди, да

ми испаштамо за све?! И сваки пут се и одговор наметао сâм: И они тамо на Дрини и преко ње испаштају за све. Сви сад испаштамо за све. И онда смо се умиривали: Па лепо, кад сви испаштамо за све, онда ћемо и ми да испијемо своју чашу мука и грчине до дна. Трпимо, дакле!...

И доиста смо трпели и сносили као онај стражар на најтежем положају према непријатељу, на ноћном мразу. Још више, наше су душевне муке извесно биле много веће.

— Остављени, напуштени, као пасторчићи; шкартирани као расходовани батеријски коњи... И ми шкарт!.. наметало се непрестано. Али се опет иза тога будио неки понос и он је одговарао: Шкарт је оно што је *побегло*; а ми смо понос престоничин што смо остали, ако не да је бранимо, а оно да присуствујемо погребу њеном и јуначки, па ма и лудачки, да изгинемо у њој. Свако је јунаштво по мало и лудост. Али народ вели: „Без луде браће нема куће“. Ми смо дакле луда браћа. У Бога и у своју срећу!...

Привремени општински одбор у Београду за време инвазије аустријске. — Његов рад и значај

За време тринаестодневног боравка и владе аустријске у Београду, српску власт

и српски живаљ заостао у њему представљао је један одбор, који су изабрали сами грађани, а који ни аустријанци нису после смењивали ни укидали. Тако је он управљао општинским пословима од самога одласка наше власти па до доласка њена.

Да је рад овога одбора у ово по Београд најцрње време био незавидан и пун тегоба, то се и по себи разуме; али да је он био потребан па и користан по нашу општу ствар, то се мање зна. А читаоце интересују и мање важне ствари из овога историјскога доба, а камо ли их неће интересовати овако једна крупна ствар од шире вредности и већег значаја. Зато и узесмо да изнесемо колико можемо објективније и краће.

Прво, *зашто* је образован овај одбор?

По поласку српске војске и српске власти (полицијске и општинске) Београд је с добром четвртином заосталог становништва остао *без икакве власти*. И одмах прва ноћ и први дан су показали: да су „власти од Бога“ и да без власти, па долазила она „озго“ (од Бога) или „оздо“ (од народа) нема реда. Да не би страдала имаовина оних, који нису били ту, који се под заставом боре за своју земљу, или су избегли, виђенији елементи су се сло-

жили у томе, да је потребно договорити се: како да се одржи ред у вароши до доласка непријатеља и очува приватна, општинска и државна имаовина?

То је први циљ образовања овога одбора. Други је био овај: непријатељ долази; у престоници има 20.000 заосталог становништва. То је све растурено и нема никаква центра, никаква представништва. Ко ће то да представља пред непријатељем, и ко ће да га умоли и да поради на томе, да поштеди животе његове и његову имаовину? Ко ће да се постара о сиротињи његовој и у опште посредује између непријатеља и њега?...

И заостало часништво у општини и грађанство с друге стране почели су радити на томе, да се о овоме поведе већа брига и створи један јачи *центар* овоме заосталоме становништву, које је било осуђено на смрт. И после дужег саветовања изађе на то: да то не буде нешто одвојено од општине, него да остане у главnome *општински одбор*, само да се прошири заосталим грађанима. Зато су остали сви кметови и одборници, који нису били избегли, на својим местима, и све остало часништво. Само су дошли *нови одборници* као допуна. И председник одбору био је донекле најстарији кмет

(г. Младен Боторић). А кад је он доцније у интересу здравља свога поднео оставку на председништво, онда је изабран за председника други из одбора (г. Коста Поповић, директор Народне Банке).

Цео тај одбор дакле био је састављен овако: председник г. Коста Поповић, директор Народне Банке; кметови: Младен Боторић и Ђока Јовановић; одборници: Исидор Николић столар, Божа Јовановић прота, Милан Вапа индустријалац, Етјен Бисерс директор трамвајског и електричног друштва, Ђорђе Радојловић трговац, Коста Соколовић грађевинар, Драгутин Ђорђевић гл. благајник Срп. Брод. Друштва, Александар Милутиновић кафеџија, Спира Милошевић трговац, Д-р Богдан Богдановић пензионар, Риста Зотовић пензионар, Андра Ђорђевић приватијер, Евгеније Илић дрварски трговац, Раденко Раденковић штампар, Сава Милановић трговац, Д-р Александар Зегакемићар, Миленко Марковић трговац, Јован Миодраговић професор у пензији и Павле Софрић професор.

Многи погрешно мисле, да су овај одбор саставили Аустријанци, и неко га је, ма и у шали, назвао „швапским одбором“. А то је погрешно. Ни по чему он није био „аустријски“. Њега су изабрали срп-

ски грађани; он је бранио српске интересе и носио се с Аустријанцима као ала с берићетом. Неправедно је дакле пришивати му неко „аустријанство“.

Чим је одбор овако састављен, он је почео да изводи свој задатак: прво, да уведе ред ради обезбеде имања и живота грађана особито ноћу. Зато је у спорузumu с председником Савеза Добровољца¹ појачао ноћну стражу и надзор над њима.

Други је задатак одборов био: дочек непријатељев. Како се није знало кад ће непријатељ доћи, то се одбор поделио у две секције, па је свака имала да дежура по 24 часа (и ноћу) и да пред непријатеља изађе кад он дође. Наравно, да ту није спреман некакав сјајан дочек — о томе ће се постарати они — него се просто имало изаћи пред њихову војску

¹ Сирмах председник, који се овако добровољно ставио на расположење одбору, да са својим добровољцима послужи општој ствари, доцније је ало прошао. Он је денуциран, да је лиферовоао комите, јер је Аустријанцима казано, да су добровољци и комите свеједно: те, по томе, да је он и председник комита, те је првог дана по доласку њихову ухваћен и доведен у Двор везан а одатле после испраћен у Земун и Бог свети зна шта је с њим било и је ли данас у животу?...

и умолити је, да буде милостива према заосталом становништву и поштеди живот и имаовину његову. Нарочито је наглашено председ. кмету Боторићу, да избегава све китњасте фразе и велике изразе учтивости и понизности, него само најпростије да каже: како су се наше трупе и наше власти повукле, па и сâм председник општине, како је заостало грађанство остало без икакве власти; и како се оно само постарало да се одржи ред и очува приватна и општинска имаовина и како се одбор нада да ће и победиочева војска узети мирно и лојално грађанство и његову имаовину у заштиту. Што простије, то боље. И Боторић је ово извршио на потпуно задовољство наше. Сутрадан по уласку Аустријанаца у Београд, у четвртак 20 новембра, ушао је у Београд командант војске, ђенерал Франк и одбор је имао да га сачека и да му се представи у дворској банџи, на самом улазу у Двор. Ту је, дакле, готово цео одбор изашао пред ђенерала и г. председник „поздравио“ га је најпростијим речима, завршивши свој говор од прилике овако: И тако смо од овога тренутка ми Ваше робље, и Ви, господине, располажете животима нашим!...

Господину ђенералу се очевидно до-

пала ова простодушност, па је одговорио од прилике овако:

„Господо, хвала вам што сте *ви сами* узели ту бригу о одржању реда у вароши, јер то и јесте најглавније. То ће бити и наша брига. И ми ћемо гледати, да учинимо све што можемо те да вам олакшало ваш мучни положај... Ви ћете бити задржани и утврђени на својим положајима, и ми се надамо, да ћете и ви помоћи да се становништво умири и почне се враћати својим домовима и на своје радње и да буде лојално... Објавите својим суграђанима, да ко год се буде понашао исправно и лојално према нама и нашој војсци, да га ни глава неће заболети; али ко год се усуди да учини какав испад према нашим трупама, да ће онога часа бити смакнут. Пљачке икакве не сме да буде. Крадљивци ће се најстрожије казнити, *а војска ће све њлаћити готовим новцем*. И ми што будемо узимали за војску, све ће се готовим новцем платити...“

Ово не наводимо да се види шта је господин ђенерал одговорио, него шта је *обећао*. Јер се после одбор у свакој прилици позивао на ово обећање његово. Оно је било као нека привилегија робљу београдском — новим поданицима побе-

диочевим. И добро је било, што је победилац имао пред ким да га да. Оно је било наш *Устав*, према којем је и наш победилац морао да се управља.

С овим тешким задатком и овим лепим обећањем дакле Одбор је приступио своме мучном послу, у најмучније време, време, у коме не може бити речи о каквој слободи. Па ипак се успело, да се задржи потпуна *аутономија* и да се задатак у главном бар постигне. Одбор је за све време заседавао сам, без икаква комесара њихова, и доносио одлуке, какве су шле у прилог српском становништву и нашем угледу.

Испочетка се рад одборов био свео на интендантуру аустријске војске. Сваки час је потраживано, да „општина набави и изда“ те ово, те оно. Колико је год разних команада било, свака је потраживала по нешто. И то је трајало од јутра до мркла мрака. Муке је требало, да се сваком појединцу докаже, да ово није општина у редовним приликама, него да је ово одбор грађана образован у специјалном циљу: да се *одржи ред* и спасе имаовина грађанима од пљачкања. Највише су тражена *кола*, а тога не би било ни у редовним приликама, а камо ли сад, кад је све узето за нашу војску и избегло.

Затим је одбор успео, да та безбројна потраживања не иду појединачно, и да се не тражи оно што се не може дати и набавити; него да сва потраживања иду преко једне инстанције, једне команде. И тако је све после ишло преко главне војне станице, која је била у новој згради Министарства Финансија спрам Вазнесењске Цркве!

Али и то није дуго трајало. Одбору почеше да стижу жалбе, да они не плаћају оно што узму, него сви одбијају од себе да плате и упућују на другога. Одбор се сад постара, да се нађе, ко је надлежан за ове исплате. Али кад се овај нађе, он изјави, да они немају сад новца, да су тражили једну повећу суму, па ће из ње учинити све ове исплате. И на томе се остало. Али и ово је остало само обећање. Они сад стану узимати све што им треба, без икаква писмена од руке. Ни рачун, ни признаницу, ни реверс — ништа нису хтели дати, чиме би само признали да су од тога и тога узели то и то. Осу се формална пљачка и по радњама и по магацинима и стоварништима и приватним становима. И ако није имао „право“, одбор се реши да уложи протест противу овога. Зато одреди неколицину из одбора, који ће с

председником отићи у њихову главну (етапен) команду и свратити јој пажњу на ово. С њима је пошао и шеф америчке мисије г. Д-р Рајан, који је хтео да потпомогне захтеве одборске и односно неких других ствари нпр. о снабдевању вароши хлебом и др. намирницама и о издавању помоћи сиротињи. И кад је г. председник одбора у згодној форми рекао: како се не плаћа ништа, како се више не издају ни реквизиционе признанице, како се узимање за војску претвара у обичну пљачку и како то дисквалификује царску војску а у грађанству ствара злу крв: онда су се они почели правдати и обећавати да то више неће допустити. А кад је онда један високи господин из Беча објаснио овако:

— Па, моја господо, знате ли ви, да је рат, и да је у рату то не само неизбежно, него и нужно. Ви знате, да победилац има право на контрибуцију. А шта ми имамо у Београду? Све имућније становништво од кога би се могло нешто наплатити побегло је; а све што је остало пука је сиротиња, од које се ништа наплатити не може у новцу. *Ово је дакле једна врста контрибуције у наплату*“, г. Рајан је онда устао и демонстративно узео шешир и отишао. И као

да је ово објашњење високога господина било јаче од обећања све госпode из етапне команде, јер се узимање и одношење туђе имовине продужило и даље и још у већој мери.¹

Колико се одбор трудио да одржи у својим рукама власт, која му је поверењем суграђана и право које му је обећањима његове екселенције господина генерала дато, одржи и у снази, нек се види из овог примера. Кад су на 2-3 дана пред одлазак свој из Београда њихови жандарми по улицама београдским почели хватати и одводити становништво београдско скоро без обзира на узраст и занимање као „шинтери кучиће“, како рече један одборник, најпре у „етапен“ и „плац-командо“, па одатле у Земун, одбор је преко свога председника и 2-3 члана отишао да уложи протест против

¹ Аустријанци су ово завијали у згодну форму да не изгледа баш ординарна пљачка. Они су обијали врата на радњама и приватним становима, бајаги тражећи оружје, експлозиве и комите. У ствари, они су носили све што им се год допало. Особито последњих дана, пред одлазак. И што је у Београду још остало и робе по дућанима и ствари по кућама и много кућа и радња неповређених, има се захвалити изненадном и брзом доласку наше у истини храбре војске. Долазак њен све је прекинуо.

овога и потражи објашњења по овоме, наводећи да ово узнемирује становништво и не допушта му да се слободно креће по својим приватним пословима, да се застрашује и себско становништво, које доноси животне намирнице у Београд, те да и оно не сме долазити, и онда варош остаје без намирница. Одговорено је, на највишем месту, да је то учињено с тога, „да се становништво казни и застраши“. „Јер су на Чубури ваши пуцали на наше патроле и кад су наши потражили те, који су то учинили, они су пронашли још неколико наоружаних војника ваших, сакривених у предграђима, и ако је наређено да се они предаду и да их становништво не крије, него да их прокаже. Да се то не би понављало и да би се становништво принудило да то не чини, учињено је то. Али само јуче. *Више то неће бити*“.... (А да би то било при свем овом обећању, види се по томе, што су они то починили и по околним селима око Београда, и из тога, што је то правило код аустријских трупа, које су оне марљиво изводиле и по другим местима у Србији, докле су год долазиле).

Али се из свега овога лепо види, колико је одбор ишао далеко у схватању своје дужности, кад је он и у време рата

и у ропству, улагао протесте против победничких поступака, који су њему изгледали некоректни и противни и обичајима, и ратном праву, и обећању датом с највишега места.

Дакле, већ зато, што је одбор постојао као нека контрола над њиним поступцима и као нека апелација за српске ствари у споровима с њима, имао је смисла и да постане и да остане све до повратка наше редовне власти, и његов рад у ово најтеже време за нашу милу престоницу извесно није био без користи.

Долазак Аустријанаца

Наша војска и наша власт отишла је ноћу између Недеље 16 и Понедеоника 17 Новембра. Од тада па до Среде 19 Новембра Београд је био празан; и без наше и без њине власти. За то време ми смо још очекивали, да ће се наши вратити....

А у Среду у 9 сати пре подне стигли су први аустријски коњаници, 5-6 њих, а за њима и два аутомобила са 5-6 официра и зауставили се пред Двором. Официри су ушли унутра, јер је капија била отворена, а од војника један остао на капији као стражар, а остали с коњима шетали чак до хотела „Москве“ и „Балка-

на“. За час се око њих ископила гомила радозналих гледалаца и посматрала их као каква чуда, а они су тешили становништво, да се не плаши, да се ништа не боји, да они неће ником ништа, да ником ништа неће „фалити“ и да ће свима добро бити — „још боље него до сад“.... Свет се мало раскравио, па је почео и да их запиткује за по нешто. Сви су они говорили ма и „покварено српски“.

За овима су долазили други, трећи.... и долазили су чак до Тркалишта и до Града, бојећи се да тамо нема војске. Прво су дакле огледали варош и околину и уверили се, да нема војске, па су тек онда улазили слободно. Онда је дошла полиција с командантом њеним потпуковником Шварцом, који је за своју канцеларију заузео ађутантску собу у Двору и одмах тражио да се Двор очисти, опере и спреми за ђенерала, који је сутра долазио. Затим је долазило још војске: коњице, пешадије, жандармерије и т. д. и сви су се одавали на посао: да обиђу Београд и околину. Јасно је било, да су се бојали неке подвале или преваре. Никако нису веровали, да је Београд напуштен тек онако, без неке задње намере. Бојали су се највише мина и комита. Али кад су видели оволико

становништво, они су се тек онда ослободили и уверили се да нема мина. Остале су још комите или „комитаће“, како су их они звали. И њих су за све време свога бављења овде најревносније истраживали. Чак су и дућане и празне куће обијали тражећи „комитаће“...

У Двору. 20 Новембра у Четвртак дошао је гро аустријске војске с ђенералом Л. Франком. — Војска је долазила топчидерским друмом поред „Лондона“ и пролазила поред Двора Теразијама и ишла даље у Град. Пролазили су сви родови оружја, разуме се и музика, и у пролазу поред Двора трупе су поздрављале „победу“ са „ура“ и „живео“, већином на мађарском. Из тога видесмо, да су то биле већином мађарске трупе. И све су оне отишле у Горњи Град, где им је ђенерал држао говор и истакао на Граду њихову заставу.

Чекање. За све то време од 10 часова пре подне до 3 после подне, дакле пуних пет часова, привремени одбор општински чекао је г. ђенерала да му се представи, по наредби команданта жандармерије. Чекао га је напољу, на оној тераси, где је био стари двор и где обично недељом и празником свира сад музика, и одатле је посматрао пролаз ау-

стријске војске улицама и слушао њине урнебесне усклике. И на улици по тротоарима била је маса света, који је ово гледао и слушао и у себи мислио само: Тешко нама! Ово никад отићи неће, нити се може отерати!...

Тога јутра полиција, разуме се њина, била је издала наредбу, коју је и добом објавила по вароши да се све оружје: старо, ново — какво му драго има донети у двор и предати тамо, и то до 6 сати увече. Код кога се после овога времена нађе макакво оружје или експлозивни (муниција и бомбе) „бити ће смакнут“. И тога целог дана свет је, јадан врвео са свих страна у двор и доносио оружје. Каквога вам „оружја“ ту није било. Од старих сребрњака и кременјача без кремена, које су чуване по кућама само као старине за спомен, па до глувара и оних критија с којима су деца изигравала позоришта — све је то ношено и предавано и примано, јер је „смертоносно“. И на то оружје, и употребљиво и неупотребљиво, и без икакве вредности а и с великом вредношћу за породице, којима је припадало, Аустријанци нису давали никакве реверсе ни признанице, нити су обећавали, да ће се оно вратити. Гледали смо робље, тек зароб-

љено, како предаје непријатељу и последње остатке и знаке своје слободе и самосталности, и то нас је подсећало на оно турско доба, када су Турци обезоружавали „сиротињу рају“; и помишљали смо, како сад опет постајемо сиротиња раја. Само под другим господарем. И уздисали смо: „Еј, јадна наша слободо и независности!... Јадни српски народе, зар ти је баш суђено, да непрестано будеш „раја“ и „роб“?!...“

Таман смо ми тако уздисали, а поред нас проведоше једнога, боље обученога, нашега човека с лисицама на рукама. Загледасмо мало боље и у њему познасмо председника Савеза Срп. Добровољца Милана Павичића, који се јуче беше добровољно ставио одбору општинском на расположење да са својим добровољцима чува стражу; и ноћас је чувао и очувао: а сад ево га, везана! Њега је једна уштва денунцирала да је скупљао комите, јер су, рекла је та животиња, добровољци и комите свеједно. И за све време, докле су чланови привременога општинског одбора на тераси дворске баште покушавали да ходањем опруже своје укочене ноге и загреју се, он је сиромаш седео онако везан на клупи пред комесаријатом, а поред њега с цвикером

на носу и она продана душа, која га је денунцирала.

Три сата је а ђенерала још нема из Града. Голема је то церемонија! А нама се прева преврћу не толико од глади, јер ником и није било до јела и ручка, него до онога што гледамо и што ћемо тек видети и чути....

Колубарац с „воловима“. Баш у томе дотера неки младић на својим колима некакав тежак пионирски алат. Они га стадоше окретати и терати у Град. Младић, неки леп сељачић од својих 15-16 година стаде их молити да га не терају даље: хоће краве да му пропадну. И доиста, у јарму не беху волови него краве, којима вимена беху набрекла да прсну. А оне се јадне једва држаху на ногама. Младић плакаше као киша и преклињаше их да га даље не терају, него да га пусте да се врати. Увераваше их, да од јуче ништа није окусио ни он ни краве, и да ће млеко да им се угруша у вимену и да пропадну. А то су му сад хранитељи. Волови су му узети за војску; и ово су му сад хранитељи. С њима ће не само да пооре и довуче дрва, него му оне и мрсе и хране сада целу кућу. Маџари, војници, који га прате, виде неку муку, али га не разумеју. Нађоше се неки

и међу одборницима, који знају маџарски, те им објаснише. На мах се они освестише; али помоћи нема, пошто се ово мора однети у Град. Сви смо жалили јаднога младића, који нам сад беше представник нашега народа, нашега потлаченога сеоскога становништва од Саве и Дунава до Колубаре, и његове бедне кравице, које јадне на правди Бога сад овако пате, за кривице, о којима појма нема ни њихов господар, који их овако свесрдно брани, а камо ли оне.

Срећом, у том дођоше неке таљиге, које су такође нешто дотерале, па су се сад враћале у варош. Сви навалише на таљигаши, да претовари ово на своја кола и одвезе у Град, а младића да пусте нек се врати. Овај, на повеће наваљивање наше, најпосле и пристаде и претовари све са сељачких кола и одвезе, а сиромаш младић, сав блажен, крену низ брдо, на капију дворску. Председник му још даде два динара, да се негде у механи одмори и нахрани кравице ноћас, па сутра нек иде; и упути га, да узме од њих објаву, да не иде онако; јер би га путем узнемиравале њихове патроле по селима, пошто је сад од Колубаре до Београда све било под њима.

Сиромаш младић, никад није био срећ-

нији у животу, но сад, кад је видео празна кола и кад их је окренуо низ брдо, помишљајући на своју кућу и своју слободу. Од забуне није умео ни да се захвали никоме.

Паун. Доста је и дворски паун учинио једну необичност да вреди да се помене. У тренутку, кад је генерал са својом свитом наступао под трем при уласку уз стенице за двор, паун, који је дотле био у оним боровима поред пролаза, који води од спољне капије у Двор, наједанпут без икаква повода и спољна узрока прелете преко свите генералове и паде на „гесиме“ од најближега прозора више њих и пусти један тако силан и бесомучан крик, као да је хтео рећи: „Назад те; није ово ваше!“ И остао је ту за све време, докле генерал није свршио посао и отишао. Ово су и они опазили, и онима, који верују у предсказања, није баш било најмилије.... Ни највећи филозофи и природњаци не би могли погодити, шта је ова животиња осећала у том тренутку, кад је ово учинила....

„Северац“. У пролазу њихових трупа поред нас, онамошњи Срби, који су били у њиној војсци, нису нимало крили своје порекло; и, да би нас окуражили они су добацивали по какав поздрав или што

друго. А један је отишао толико далеко, да је у пролазу после обична поздрава са својим пријатељем г. Вапом, одмахнуо руком и гласно рекао: „Ово нам је све (сва радост), док не духне *Северац!*“ мислећи на Русе. А ни појма није имао ни он ни ми, да ће много пре Северца духнути снажан Југ с Рудника и одува-ти их преко Варадина, чак до Суботице...

Обешен

Сутрадан ујутру ишао сам у општину. Кад сам био спреман уредништва и штампарије „Политике“ и новог „Здрављака“, преда мном се указа ужасан призор. — Пред хотелом „Балканом“, баш на оном месту, између њега и хотела „Москве“, где је ударила граната и покварила целу калдрму, стоје вешала и на њима висе један сиромашак око својих 18-20 година у жућкастом капутићу и отвореним панталонама, са меким шепиrom на глави. Он је био већ непомичан, мртав! Прво је питање било: Јадан, шта ли је урадио?!.. Разуме се, никога нити сте могли нити смели питати. Свет је брзко пролазио као поред мртваца, а женске и људи слабијих живаца окретали су главу да не виде обешенога. Ја сам се сам згрозио, јер сам само једанпут у животу видео обе-

шенога човека. То је било на Дели-граду 1876 године, кад Черњајев беше обесио о једно дрво једнога Јерменина или софту као турскога шпијуна. Али онда, или што сам био млађи и јачих живаца или због тога што је кривац био туђе вере и народности и наш непријатељ, тек ја онда нисам осећао толико грозоте и сажаљења колико сам овом приликом, према овоме јаднику. Знао сам, да је нешто погрешно.¹ Али ми се чинило, да нема толике кривице за оволику казну. И у њему сам гледао свој народ, који почиње сад поново да пати...

¹ Сутрадан сам сасвим случајно сазнао, за шта је овај јадник обешен. Идући с једним пријатељем (г. Ђ. Р.) Кнез Михаиловом улицом ми сретнемо једнога старог виђеног гостионичара из Београда и он нам на велико наше запрепашћење рече: „Овога сам ја обесио!“ Загледамо се обојица у њега зачуђено, и он нам стаде причати: „Синоћ око осам сати уђе у мој хотел једна група официра њихових, да траже преноћиште, и тек су били ушли на спољна врата, а између њих се провуче један мангун и изгуби се у дворишту. Они нареду да се нађе, и после дужег тражења, нађу га у подруму, где се шћућурио у крају и дрхће. Они наредише да се претресе и нађу код њега револвер. Шта је хтео, Бог га свети зна! Одмах га предаду жандарму, који га је одвео у команду, и — ето му јадном пресуде!...

Циганија

Од Двора па скоро до „Славије“ отегао се низ оних њихових покретних пољских кујни; и они већ стигли, да скувају и да први оброк раздају „сиротињи“ у 8 сати! А Циганија се искупила око њих па се тиска с лонцима, порцијама и чинијама, да добије што пре и што више! Би ми криво и на њих и на ову Циганију нашу. — Још нису ни дошли, а они већ стигли да скувају и да мите ову нашу „фукару“ што би рекао Турчин, коју ми већ три ноћи и три дана не можемо да одбијемо од туђе имаовине; а она ево је већ чула и потрчала непријатељу и пружа му руку за милостињу. Правдао сам је на све могуће начине: како је гладна, како хлеба нема а деца плачу, знао сам да општина још није била стигла ни по један хлебац да им да и т. д. Али би ми опет милије било, да је трпела и да ово видео нисам. У толико ми је милија била она честита сиротиња, која се старала да са својих десет ноката заради кору хлеба, било по домовима својим било по улицама, продајући по што шта.

После два дана Аустријанци су већ позивали само *своје* поданике, особито оне из Босне и Херцеговине, да њима

даду хлеб; али пошто њих није било, јер су они раније уклоњени из Београда, то ми је ово изгледало као нека замка, и не знам је л' им се ко и јавио....

Ч е х

Једнога дана, чини ми се за време битке на Космају, дође у општину један поручник, по народности Чех, и изјави, да им се изненада појавила потреба за десет нових соба болничких па му треба десет лампи. И знајући ваљда, да су његови почели да не плаћају и да с тога тешко добијају, што траже, он одмах изјави, да ће да плати. Беше већ пет сати прошло, и ја изјавих да ћу сад кући, па могу да покажем господину где има. Он једва дочека и председник одобри. Узме мене господин доктор, брат Чех, на своја кола и пођосмо. Радње већ затворене.

Знајући да је г. Радојловић овде и да је увек у „Црв. Крсту“ ја рекох да идемо прво тамо. — Г. Радојловић прими нас кавалерски као увек, али изјави да он ту робу не држи. Него је вели отворена радња Ешкеназија, Бејосифа и Зузане, где има велики избор. И посла дечка, да види, да ли су отворене. Дечко дође и донесе извештај, да су већ затворили, јер су се радње тада затварале

још са сунцем. Г. Радојловић посла кући њиховој. Дечко ни тамо није могао да их нађе. Онда остаде да идемо Флајшеру на Теразијама. Неко је рекао, да је и он ту и да станује више дућана на горњем боју. Упутимо се тамо. Спољна капија отворена. Уђемо у двориште. Оно осветљено, а нема никога! Лупасмо, викасмо — нигде никога... И горе се види осветљење, али се нико не показује. Шта да радимо?! Да зовемо бравара да отвори? — Нема га. Сад ни бравара не можемо наћи. Да обијамо? — Ово је ружно и дању, а камо ли сад ноћу. Предложим ја господину доктору, да се за ноћас он послужи свећама, па сутра да бира лампе по вољи, или, још боље, пошто је Електрична Централа прорадила, а тамо у болници већ постоји инсталација за електрично осветљење, те само да телефоном тражи струју. Намах се окрену г. доктор и пође напоље (из дворишта). Пођем и ја за њим и он ми код кола захвали, седе у кола и оде, очевидно потпуно задовољан предлогом, који сам му учинио.

Сутрадан није ни долазио у општину. Да ли је куповао лампе, или је тражио и добио струју, нисам сазнао.

Х р в а т

Једнога вечера око 6 сати ишао сам ја из општине кући. Теразије и Кнез Михаилова улица биле су већ осветљене, нарочито ближе „Гранд Хотелу“, где је био штаб њихов. У тренутку, када сам хтео да пређем преко трамвајске пруге пред Класном Лутријом наиђе из Васине улице одонуд од Позоришта једна аустријска трупа са свом ратном опремом. Очевидно трупа беше врло уморна, јер се скоро једва креташе. Кад дође до угла, и она сврати наниже у Љубичину улицу. Онда се издвоји од њих један официр и сам уморан, приђе ми и сасвим учтиво српски запита :

— Молим лијепо, бисте ли ми могли показати, гђе је Душанова улица ? Тамо нам је школа одређена за конак, па помрчина, не можемо наћи....

— Могу ; и ја идем тамо, па ћу вас одвести, одговорих ја.

— Хвала лијепо ! А је ли и господин станује тамо ?

— Не ; ја станујем у другој улици, овамо ближе ; али ћу вас одвести, јер сами тешко бисте нашли, а света видите да нема улицама, па немате кога да питате.

— Велика хвала ! А је л' то далеко ?

— Није ; ево овде доле, кад се сиђе у ову маглу.

И доиста, цео Дунавски Крај већ беше покрила густа јесења магла. Ишли смо лепом Љубичином улицом, која је скоро прекалдрмисана и равна и на низбридици оцедна, те нигде рупе ни блата. Трупа иде сасвим слободно, ако и по мраку. Успут је официр питао : има ли овде електричног осветљења и водовода и јесу ли много оштећени. Вели, ми долазимо, да то све поправимо. И за 2-3 дана ће све то бити доведено у ред.

И доиста, по алату у војника видео сам да је ово нека техничка трупа. Тако у разговору сиђемо и у Душанову улицу, код Електричне Централне. Душанова улица беше у густој помрчини, да се нигде ништа не види, нити игде живе душе. Одатле скренемо поред купатила школама. Онда ја кажем да има две школе: основна и гимназија и питам у коју ће. Он вели : „Није ми, молим, то назначено“. Па у коју ћете онда ? Основна је ближа и већа, а гимназија је мало даље доле и мања је. Али је она бомбардована и прилично оштећена... Свратимо прво у основну. Ја куцах на врата од послужитељских соба, те их изазвах. Оне, саме женске, очевидно беху чуле неки топот

и жагор и поплашене поскакаше а не знају шта ће. Ја им се казах и кад ме видеше као да их сунце огреја, јер су ме познавале. Ја им рекох, да су људи дошли да преноће, да им је одређена за преноћиште ова школа, него нека лепо отворе све; и пусте људе; нек се не боје ништа. И оне и почеше да отварају. Али у маху официр се предомисли и рече:

— Неће ово бити за нас. Ово је велико. Овђе ће доћи друга, већа трупа, а не волим, да се мјешамо... Извјесно ће она друга за нас бити, и бити ће боља. Хајд'мо тамо!...

Извиним се ја женама и објасним им у чему је ствар и одемо. У Дому иста ствар. Прво сам лунао да пробудим послужитеље. Они се брзо обукоше, изнеше видело и нађоше кључеве. Отворише просторије, прво на другом па на трећем спрату. Али свуда рушевине. Мајстори таман почели да оправљају патос и рушевине, па прекинули и сад стоји онако, све разбацано и растурено. Морали смо да се тискамо и на силу провлачимо кроз ходнике до извесних соба. Опет се господину официру више допаде овде, да буду сами, него тамо. Он нађе да у неколико соба могу лепо да се сместе. Ја препо-

ручих фамулусима, да им буду на руци, да их послуже осветљењем, јер сад нигде не могу наћи у вароши, судовима за воду и дрвима, ако потраже. Господина замолим, да војници не дирају и не кваре ништа, јер сироти људи (фамулуси) одговарају. Он, очевидно диригнут овим лепим пријемом, одговори одлучно:

— Сутри се неће ни познати, да смо овђе били...

Они су само преноћили и сутрадан отишли. И послужитељи не могу да се нахвале како су се лепо понашали. Ништа диригули нису. Што су узели мало дрва, те су скували вечеру, то су лепо платили. — Неки „добри људи“, вели једна послужитељица.

— Браћа Хрвати! рекох ја.

— Па познаје се, да је оно од наше сорте. Не би Швабе биле онакве! рече она.

Доцније су се уверили сви, да доиста Швабе и Маџари нису били оваки...

Добра душа

Једнога дана дође у општину један старац подуже браде и бео као овца, а у лицу румен као младић. Подсећао ме је на старе израиљске патријаре и овчаре, који су с овцама одрасли па и њину

нарав примили. Он изјави : „Господо, у млину том и том има, остало је, око сто цаква брашна. А сви отишли ; остао ја сам. Кад Швабе дођу, они ће све то да узму. Него како би било да то узме општина, за своју сиротињу ; па и онако несташе брашна, па неће бити после ни за нас хлеба... Да пребројимо и проценимо, па ће им општина платити... Има и мекиња...“

Сви примисмо старчев предлог : да се брашно премери и узме за општинско, а сопственику после да се плати. Тако је и учињено и брашно спасено. После је то брашно доиста добро дошло општини и за сиротињу и за осталу публику нашу.

(Тако је учињено и с државним петролеумом. Једнога дана неко достави, да у Учитељском Дому има на хиљаду сандука „гаса“ и већа количина шећера, где је у последње време ово и издавано, па при евакуисању то остало. Одмах се одобри г. Кобјереском секретару Фабрике Шећера, да шећер може продавати, а за петролеум се одреди комисија, која ће да га преброји и узме за општински, па да се појединим бакалима или продаје или даје на реверс, а то значи на почек, па после нек плате држави. И тако је све и учињено и сачувано држави неколико хиљада динара).

Маџар

Једнога дана дође у општину један маџарски официр и на доста арогантан начин тражи нешто, што не може да му се да. Председник му одговори лепо, да тога нема (у Београду) и да не може добити. Овај је био све арогантији и тражио безусловно да му се набави и изда, и напослетку се толико разјари, да истргне револвер и напери га председнику у груди. Срећом те је г. председник знао маџарски, па му одговори куражно и одлучно на маџарском :

— Изволте, господине ! ја сам моју главу метнуо у торбу, чим сам дошао на ово место, и ја сам је прежалио ! Али ће остати забележено, да је један угарски официр тражио нешто што није могло да се изда, и ако је његов г. генерал рекао, да се неће ни тражити оно што није могуће набавити !...

На мах се Маџар охлади, врати револвер на његово место, салутира и оде....

Зар није истина оно : Колико језика знаш, онолико људи вредиш ?...

Незавидна улога

Једнога дана дође у општину један официр са својим ађутантом и „моли“ да

му општина да кога, који ће му показати главне улице у Београду. Одређен му је, вели, за његове трупе рејон на маши, па хоће да га види у натури. И доиста, показа план града Београда и на њему црвеном писаљком обележена једна неправилна слика више дугачка него округла. Официр је очевидно био Немац, јер је говорио само немачки. Зато г. председник одреди мене, да му ово покажем. Ја се извиних, да рђаво говорим немачки, а сад и иначе тешко говорим од промуклости... Он би ипак потпуно задовољан и рече: „А, добро је; већ ће ићи добро“... И рече ми да дођем после ручка у 1 сат у хотел „Балкан“, и даде ми своју карту, како да га нађем. За већу сигурност његову и ја њему дадох своју. На његовој је стајало Лт. Крамер. Пошто сам ручао код општине у кафани, отишао сам тачно у 1 сат. Уђем у предсобље и код вратара потражим Лт. Крамера. „Балкан“ је био као нека њина официрска касина и био је препун официра. Вратар уђе у кафану и одмах се врати с одговором: „Одмах ће доћи господин“. У том изађе један капетан и вели: „Господин тражи поручника Крамера?“ Одговорих: јесте. „Овога тренутка долази; он је већ ручао и устао и сад баш обла-

чи шињел“. Захвалим му се и он оде, а ни пун минут није прошао, дође тачни Крамер, а с њим још 5-6 официра, међу којима беше и мајора и један потпуковник. И одмах пођемо поред хотела „Москве“ па дођемо до Официрскога Дома, па одатле у улицу Краљице Наталије до „Зеленог Венца“, а одатле опет до „Балкана“; па Кнез Михаиловом улицом до Калимегдана, одатле Богојављенском улицом до кафане „Пролеће“, а одатле улицом Царице Милице опет до Зеленог Венца, па Бранковом улицом до Поп-Лукине, па Босанском улицом до краја њена. Чим се која парцела сврши, г. Крамер каже по једноме од оних официра: ово је за твоју трупу! И он остане. Тако смо на послетку у Савамалској (Босанској) улици остали готово сами нас двојица. И између нас се заподео овакав разговор:

— Јесте се уморили, г. професоре?

— Па за моју младост готово је ово доста било шетње...

— Верујем. Доста смо ишли. Већ је преко четири, али сад смо готови....

У Савамали готово нигде живе душе. Он пита:

— Зашто је овај свет побегао од својих кућа?!

— Зато што су новине доносиле најстрашније и најневероватније ствари, што их је ваша војска починила у Шанцу и у Мачви, па се свет бојао да га не снађе судбина онога света! — одговорих ја.

Њему очевидно не би право, па готово љутито одговори:

— Али то није истина!

Одговорих:

— Свет наш верује новинама, па је мислио, да је истина, и зато није смео да сачека вашу војску, него је измакао.

— А како сте ви остали?

— Неки смо остали што нисмо стигли да побегнемо. (Он се слатко насмеја.) А било их је, који су познавали Немце с боље стране и нису ни веровали оним гласовима по новинама. И ја сам сам о њима мислио много боље...

Ово Немца дирну до дна душе и стаде се правдати и уверавати: да је то све лаж, да апсолутно то није могуће, да су биле само неке „оштрије казне“ за веће иступе против наше војске, а то се свуд оштро кажњава, да би се становништво заплашило.

Одговорих, да не знам колико је истина, али да су изношене страшне ствари... И мило би ми било, да није истина... У осталом, ако је ваша војска таква, она ће

и овде чинити то исто, па ћемо већ видети?...

— Али, Боже сачувај! Видећете ви, г. професоре, да никога глава заболети неће. Само ови „комитаћи“ они вам кваре. Према њима наши морају бити немилосрдни... Ваша је војска најбоља војска, само да јој није ових „комитаћа“, била би без мане... Али ови мрцваре, пљачкају и отимају. То ваше редовне трупе не чине....

— Хвала на комплименту г. Крамер. И мени, колико је познато, оне то не чине. Али ни наше комите нису баш такви ни зверови ни пљачкаши. То су наши народни хероји из борбе за ослобођење од Турака, и из почетка су тамо ишли најчеститији људи. — Сад може бити да су појурили и други елементи; али опет је све то одушевљено у првом реду за добро свога народа, па тек после може бити да се јављају и они други нижи нагони, за убијање и пљачку...

— Ваша би војска била најбоља војска да није ових комита! — заврши г. Крамер, а мало даље, настави:

— Да ће дати Бог, да се овај крвави рат сврши, те да свет не гине више и не мучи се овако!...

— Е, кад би дао; али не да! — одговорих му ја.

— А знате ли ко је за све ово крив?
— упита он и окрену се мени. Ја заћутах и сачеках његов одговор. Он и не сачека дуго па одговори одлучно:

— Русија! За све је ово она крива! —
Ја заћутах мало па га онда запитам:

— Хоће ли господин поручник да допусти и противно мишљење?

— О, дабгоме, зашто не? Молим да чујем!

— У нас се мисли, да је за све ово *крив једино Берлин*. Он је хтео рат; и он је и вас увео у рат. Атентат у Сарајеву био му је само повод и изговор. Спор око атентата могао се изравнати и мирним путем. Јер, атентата је и пре било, па где сте ви, молим вас, нашли у историји светској, да се због атентата објављује рат?!...

Заћутао је мој г. Крамер као војник кад се говори против његовога старешине или владоца, а како смо већ били дошли до краја, он је још само стигао да каже:

— И то је нетачно! И то није истина!...

И он ми се сасвим по германски захвали на љубазности и „пријатељској услузи“ и растадосмо се....

Моја кућа — конзулат

Првог дана кад је састављен нов одбор општински, суд општински изда на брзу руку неку наредбу или објаву, у којој извештава заостало грађанство, да су се наше власти заједно с нашом војском повукле, и да се зато саставио нов општински одбор, који ће представљати редовну власт и општинску и полицијску у вароши до доласка непријатеља, који се очекује сваког часа. Зато се позива заостало грађанство, да се понаша мирно и лојално и да се пријави општинском суду ради пописа.

Ова је наредба и штампана и објављена добошем по вароши. Грађанство је у оној забуни и неизвесности слушало сваку њену реч као светињу; а кад је чуло последње речи, које се њега највише тичу, о попису потрчало је све да се пријави.

У ово време на прсте се могло избројати колико је било људи у дорћолском кварту. — Све је избегло које раније од бомбардовања, а које оне страшне ноћи, кад је и војска наша напустила Београд. Остали су сами немоћни старци, бабе, жене и деца. Ја сам пред овим био председник одбора за скупљање прилога за

сиромашне браниоце Београда у целом Дунавском крају и обичао сам био с члановима овога одбора: госпођом Иванком С. Анђелићком и госпођицом Надеждом Марковићевом готово цео крај, те сам отуда био становништву овога краја познат. А било је и преко новина објављено моје име и да се прилози примају и код моје куће, Капетан Мишина улица бр. 18. Сад, како сам по несрећи, и сам са својом најмлађом ћерком и хромом свастиком заостао у Београду, да делим сву несрећу и све јаде с овим јадним становништвом, будем изабран (од збора грађана код „Руског Цара“ и у општини после подне) и за одборника у привремену управу општинску. Све је то онда муњевитом брзином ишло од уста до уста и врло брзо се све сазнавало, и без новина.

Сутрадан, другог дана по одласку наше војске, ја пођем у седницу новог одбора у општини (која је тада била у Основној Школи на Савинцу, у Макензијевој улици). Чим изађем из куће, видим пред капијом, на улици и у дворишту пуно света. Зачудим се, шта ће овај свет, и станем га питати. Сви одговорише, да су дошли да *предаду пријаве*. „Изишла, веле, наредба да се сви при-

јаве, па, веле, ми Вама треба да предамо....“

Ја јуче нисам суделовао у издавању те наредбе и нисам знао појединости њене. Нарочито ме бунило ово, да се мени предају пријаве, и нисам знао шта људима да одговорим. Напоследку помислим: што сироти људи да иду чак на Савинац за једно парченце хартије? Кад ја већ идем тамо, ја им то могу и понети. И примим од свих и напуним џепове пријавама па пођем. Стизали су ме и путем те ми предавали. У општини наиђем на једну гужву: пред једном канцеларијом (учионицом) гомила најразличнијега света: и мушког и женског, и старог и младог, и писменог и неписменог из целог Београда и већином најбеднијег и најсиромашнијег; и све то чека, да уђе унутра да се запише или да преда пријаву. Ја се онда сетих, како су моји Дорћолци били много практичнији: место да носе сваки посебице, овако, и овде да цоњају и гурају се овако до подне, они предали једноме... Оставим овај свет и одем у седницу. Кад сам у подне дошао кући, предадоше ми још једну гомилу пријава. Долазили су и доносили и после подне, али пошто је седница била заказана за три сата после подне, то сам ја примао

само до тога времена па отишао. Кад сам дошао увече, затекао сам опет гомилу. Сутрадан од сванућа па до мога поласка непрестано су долазили и предавали. Кад сам примио онима јуче, зашто да не примим и овима данас? И примим свима до 9, а осталима остаде да прима моја ћерка.

У општини дочепах се једног стола, па све уредим по улицама и бројевима и испишем на једном табаку. Погледам оне друге табакe: праве брљотине, измешани квартови и улице, пријаве непотпуне: негде нема свих чланова породице, негде нема година им старости, имена улице и броја стана — права збрка. И неписмени писали, па се једва чита. Оставим то и одем. Свратим пажњу једноме од кметова, да ово не иде како ваља, и запитам га: откуд то, да моји Дорћолци доносе мени. Он одговори, да не зна о томе ништа! Нађем на столу штампану ту наредбу и покажем му је, и из ње видим, да се у њој ја не помињем нигде и да је просто био свет измислио, да ја примам пријаве. Па шта ћу сад? Шта да радим сад? Натраг не могу. Зар од једних да примам а од других да не примим! Како би то било, и чиме би то оправдао? А свету је тешко објаснити и доказати. Одлучим, да примим пријаве и

од осталих који донесу. А њих, ваљда неће бити још много...

И сутрадан опет сабор код моје куће. Примих колико могох до 9 сати, а онда похитах у општину, јер смо сваког часа очекивали непријатељску војску, а договорили смо се да том приликом будемо сви, да ни један не изостане. Код куће оста моја ћерка да прима место мене. И кад сам у подне дошао, имао сам једну гомилу пријава, још већу од оне јутрошње.

Овога дана је дошао непријатељ, т. ј. његове прве патроле, за њима и жандармерија, која се сместила у Двору. И сад више није било практично, да се свет икупља пред мојом кућом и уопште виђа у гомили. Непријатељ би одмах посумњао, да он ту долази на какав договор, и не би било добро ни за оне који се икупљају ни за онога код кога се скупљају. — При свем том ја се одлучих, да примам докле год траје; и ако њима то падне у очи и запитају: зашто долазе, ја ћу им показати све пријаве, па нека чине што хоће... И примао сам и сутра, и прекосутра, и... докле су год доносили. Напоследку сам рекао: ко би могао помислити да оволико света — спротиње има и у Београду, а камо ли у једном

кварту само и то дорћолском, који је готово расељен!..

Али, сад изађе нешто друго. Почеше да доносе и из осталих квартава: и из Палилуде, и са Чубуре, и с Крагујевачког Друма, и с Чукарице!... Ја их станем упућивати у општину, али они веле: „носили смо у општину па не примају; а сви веле, овде се примају!“ Муке ме је стало, да свету објасним: да ја за то нисам одређен и да ја ово примам само за свој квартал добровољно. (Пожалили су, што и у њином кварту нема кога, ко би им примао). И ако ми је једног света било жао, опет нисам могао да примим на се да примам за цео Београд, него се ограничим само на свој квартал, а остале упутим на општину. У општини свратим пажњу на ову ствар, да ово не иде како ваља и да одавде одбијају публику. Одговорише ми да немају чиновника за то, и веле, нек застане, док не видимо: може бити да ће они и наредити и извршити попис. Тако је доиста и застала ова ствар, и како онда, тако и сада: ни Аустријанци је нису заподевали. И тако оста београдско заробљено становништво непописано. Само оста пописан мој квартал дорћолски; али не у општини, него код мене....

Овом приликом било је и смешних и жалосних и уопште занимљивих ствари, и покојни Сремац би написао читаву приповетку из овога пописа.

Долази једна баба, коју су довели до врата, а од врата до стола у кујни где су примане пријаве она дошла пинајући; каза све што има а не каза године. А кад је запитах колико јој је година, она поуздано и без премисљања одговори: — „тридесет и осам“. Кад се стасмо ишчуђавати па помало и смејати, она додаде: „Немојте мислити, где ја не видим да имам више. Мене само очи издале, а онако сам хвала Богу, здрава и... немам више година!“ И са штапом поче да пипа по кујни тражећи врата и једва је преко прага претурисмо...

Долази друга, не толико у годинама али сва бела; и по лику и по говору види се да је нека добра душа. Пријављује себе и троје деце. Питамо је чија су деца, а она стидљиво вели: па она немају никога. Отац им је, знате, погинуо у рату, а мајка им ономад умрла; а она остала код мене. Па ко ће да их гледа? упитам ја. А она одговори: „Па, ја ћу“. А шта сте им Ви? „Ништа; седели су код мене“... Кад је изашла сви, смо рекли: Боже мој! Још има света,

коме је доста само лично познанство па да чини оvolико добро дело : да се прима издржавања троје туђе деце, а и сама ништа нема ! А негде ни најближе сродство ништа не помаже !... Због оваквих још сунце греје...

Дође један старац преко седамдесет година. Подупире се штапом, бела брада му дохватила до груди, а чуперци пропали кроз проваљен шешир на врху. По нарави доброћудан и добродушан. Пријављује себе и четворо деце. А шта падају теби ? упитам га ја. „Па, унуци су ми“, одговори он. А где им је отац ? — „Погинуо, још на Куманову“. А мајка ? — „Умрла пре месец дана“, Па ко ће да ти гледа ову децу ? — „Наћи ћу неку жену, мученицу као што сам и сам, која ће гледати и мене и децу!“ — И ово рече с таквом мирноћом, као да је рекао, свратићу на пекарницу и узећу им хлеба....

И ово је нека добра душа ! — рекосмо ми кад старац изађе.

Дође један педесетих година. И да није на другој дужности, био би у трећем позиву. „Дођох и ја — вели — да се запишем“. И каза улицу, број, име и презиме и године своје. „А имаш ли још кога?“ упитам ја. „Имам их повише, нек

су ми живи ; само не знам могу ли се свих посећати. Имам их, господине, четрнаесторо у кући!“ И поче да ређа. Наброја осморо деце па стаде. А даље ? запитам ја. Па осморо ; има ли осморо деце ? (Има). Е, и ја и моја жена то је десет ; и четири бабе : две моје и две туђе. Знаш, застале се у Београду, па дошле бабе бабама. А ја, као, велим : где се хранимо и живимо ми оvolики, могу и оне две душе....

Ово је још блаженији човек ! помислисмо ми!.... И ко овом приликом да се не сети оних многих палата по Београду, у којима се окрећу по један старац и баба као два пања, без и једног детета и без и једне своје бабе, а камо ли туђих баба и оваког хришћанског милосрђа ! Зар нема истине у ономе, да сиротиња одржава свет ?...

Једног дана дођем ја кући, а моја ћерка, која се сама примила да прима пријаве место мене, каже :

„Тата, да не примамо више овај свет ! Из каквих ти јазбина не долазе — могу донети и какву болест !... Па безобразне. Једна се свађа и гура да дође пре, а оне друге не даду. А ја јој кажем да се не гура, јер јој нећу примити преко реда. А она каже : *морате* да ми при-

мите! Ја јој објашњавам, да ни за ово ти ниси одређен, него примаш добровољно, да се свет не мучи да иде чак на Савинац; а она каже: кад примате другима, *мораће* и мени. Е, дошло ми је, знаш, да је ухватим за рамена па да је избацим напоље!...

— Ехе! То си се ти брзо расхладила! Свет је неувиђаван и незахвалан, а не треба да очекујеш ни све да те разуме ни да ти буде захвалан, рекох ја, а она настави:

А једна безобразница виде цак брашна у ходнику па вели: „А, ви имате брашна!“ Ја јој велим: имамо; узео тата још у почетку рата, да се нађе. Шта знамо, шта може бити? Може нестати у вароши и хлеба и брашна, па нек се нађе. А она каже: „А ми немамо!“ Ја се наљутих, па јој редох: па ко је вама крив што ви немате?! Што нисте и ви купили? А она каже: „Е па сиротиња смо. Није право ви да имате, а ми да немамо!“ Као да смо ми узели њено!...

Све је ово ишло опет лепо и лако док нису дошли Аустријанци. Али кад они дођоше, свет је мислио да то *они* траже и да је ово за њих, па питаше са неком зебњом:

— А што ће то *њима*?!

Објашњавао сам, да то није за њих, и

да то они још не траже; него да је то за нас, да знамо колико у Београду има заосталог становништва ради хлеба и набавке брашна и других намирница.

Ни половина није веровала овоме моме исказу, него је остала у уверењу, да је ово за „њих“, само не знају што ће им!... И, питала се: што *ја* скупићам за *њих*!...

Дао Бог те је ово било при крају и пописивање се убрзо завршило и ове су необичне походе престале, и моја се кућа вратила у мирно, нормално стање.

У „Гранд Хотелу“

Једнога дана дође у општину један аустријски жандарм (они га зову „штрафун“, с петловом крестом и петловим репом на шеширу) и салутирајући по војнички приђе председнику и рече: Молио је господин потпуковник да изволите послати 3-4 од госпoде одборника к њему, па ће их он одатле упутити господину ђенералу“. Г. председник погледа у све нас и зауставише му се очи на неколицини нас, који знамо немачки. И ако сам ја био неподобан за разговор, јер сам имао тако јаку кијавицу и промуклост, да сам једва и чуо и гледао а још теже говорио, те сам се с тога брањо да не идем, г. председник ми не

уважи ово извињење и остаде, да идемо нас четворица: Д-р Зега, Сп. Милошевић, Драг. Ђорђевић и ја.

Око 4 сата смо пошли из општине; око пола пет били смо у Двору и пријавимо се. Дежурни рече нам, да је г. потпуковник отишао раније; али је наручио, кад господа дођу, да иду и она тамо, у „Гранд Хотел“ — тамо је г. ђенерал. И ви изволите тамо. Ево ја ћу одредити једнога, који ће госпеду одвести!“ И одреди једнога жандармеријског („штрафунског“) наредника, да нас одведе. И из Двора пођемо ми као неки кривци преко Теразија, Кнез Михаиловом улицом у „Гранд Хотел“.

Улицама је било тако много света а средином њином јурило је у оба правца толико аутомобила, да је врло тешко било и прећи преко улице а камо ли ићи њима. Морало се ићи само тротоарима. И ту се тешко ишло и размимоилазило. Али та публика није више била она обична наша, позната, мила публика са корзоа београдског, него све туђа, њина, и већином у униформи. И само по неки пут промакне поред вас као метеор по које познато лице, жеље ради. Није то више било београдско корзо, него велики војни стан, логор аустријски. Београд је онда био

велика аустријска касарна, а ово су биле улице око те касарне и двориште у кругу њеном, у којем промичу само војници најразличнијих чинова и рангова. У ово доба, око 5, наше је заробљено становништво већ све било у својим кућама, већином по подрумима и сутеренима, затворено и сакривено да се с улице не види. О, како бисмо и ми волели, да смо сад тамо с њима; али, ево, где нас воде г. ђенералу — а ко зна за шта?! И била је само једна завист: Благо онима, који нису у одбору!...

Што ближе „Гранд Хотелу“ све већи сјај, све већа помпа. Улице осветљене, „Гранд Хотел“ трешти у мору од електричне светлости, коју ми Београђани нисмо видели већ неколико месеца. (Јер је престала одмах у почетку рата, а доцније је Централа бомбардована и порушена; а они сад одмах заузели Централу, оправили је и пустили струју и за осветљење и за трамвај на главној прузи: Споменик-Славија; али само за њих, за војску!) Побојасмо се каквога банкета, (где би морали да им напијамо здравице и вичемо живео њин цар и њина војска)... Уђемо у трем „Гранд Хотела“. Наредник оде да нас пријави, и брзо изађе и рече: „Изволите, господо унутра!“

Уђемо у кафану, која беше пуна официра. Прво, до врата, беху читави редови писаћих и штампарских машина, које су се све окретале и радиле најживље. Колико сам могао запазити у пролазу између њих, на једној је умножаван план вароши Београда. (И после ми није било чудо кад сам видео, да готово сваки њихов војник има план Београда). На другој се штампала нека прокламација. На трећој нека наредба. И све су остале радиле. Јер им је овде био главни штаб, њихова врховна команда, и одавде су ишле наредбе за сву војску њихову у Србији. Помислио сам: Боже, каква ли нам се попара кува сад овде? Тешко нама!... Јадни хотел Душанов, у шта се претворио?!...

Прођосмо кроз ову радионицу, која беше ухватила до пола кафане. И ту, у средини кафане, близу билијара дочека нас учтиви господин Шварц, наш први познаник, јер је он први дошао у Београд и њему смо се прво морали представити, а он је нас представио његовој екселенцији ђенералу Франку, команданту војске, који је тада већ био на бојишту, тамо негде око Авале и Космаја; и све су наредбе војних власти до сад преко њега ишле; и он и сад има да нас

представи и овом другом ђенералу, који је управљао позадином. И он нас представи и рече нам његово име, али га ја не запамтих. За њим почеше да нам се представљају и остали, којих беше око десетак од ђенерала па на ниже до капетана и мајора. Пошто се сврши ово представљање, ђанерал се окрену за тумаче, па онда запита: „Знају ли господа немачки?“ И кад рекосмо да разумемо сви, он једва дочека и отпусти тумаче, (јер је сваки од њих имао по једнога Србина из прека за тумача); а нас позва да поседамо за један сто. Ту поседаше и они официри. И сад ја видех да су ту шефови свих струка у војсци: и полиције, и санитета, и интендантуре, и грађевина, и т. д. Г. ђенерал рече:

„Господо, ми смо вас звали, да присуствујете нашем вечерашњем саветовању и договору, јер се тиче *уређења Београда*, па је добро да и ви знате све, јер понешто ћете моћи и ви у општини да учините, а, свакако, можете нам у понеким стварима и саветом вашим помоћи... А, то је! помислих ја. Добро је — није банкет! — И онда се отпоче саветовање. Прво је г. Шварц као управник полиције изнео шта има да се уреди у његовом ресору. На пример, докле грађанима да је

допуштено да се смеју кретати по улицама у вече и од колико ујутру. (Дотле је било до 6 увече и од 7 ујутру. Сад је помакнуто до 7 увече и од 6 ујутру). Друго питање о легитимацијама. Сваки је грађанин морао имати код себе какву објаву или дозволу, да може ићи по вароши слободно. Ко ће да издаје те објаве и колико оне да вреде? И тако даље. Онда су износили други, шта има да се уреди по њиној струци. Тако су дошла на ред и питања: о снабдевању Београда хлебом (житом и брашном) и осталим животним намирницама, о сиротињи, о води и водоводу, о осветљењу, о чистоћи, о ватрогасној чети, о оправци некаварених улица, о таксама за животне намирнице и т. д. Пало ми је у очи, да сваки шеф има пред собом свој „нотес“ (бележник) и у њему побележене све тачке редом. И кад је г. ђенерал говорио, сви су слушали као у доброј школи ученици свога учитеља. Свако је питање претресано до ситница. На пример, неко рече код „објава“, да би, у интересу већетачности и да се избегну могуће злоупотребе, било добро, да оне вреде само за онај дан кад су издате. Одмах други израчуна, колико би хартије и времена требало за то, и нађе, да је то апсолутно

немогућно ни за недељу дана а камо ли за дан; и оста се при томе, да оне вреде за месец дана.

Кад се сврши ово саветовање сви поустајаше; г. ђенерал се рукова са свима нама и за њим и сви остали и ми пођосмо. Г. Шварц се опет нађе услужан, приђе нам и рече лепо српски: „Господо, пошто је већ прошло седам, то да не бисте били узнемиравани, ја ћу вам дати пратиоце, који ће вас пратити до ваших домова.“ И одреди двојицу, који ће нас на две разне стране отпратити.

И тако остависмо „Гранд Хотел“, који нам је тад изгледао као нека војна канцеларија у Земуну или Пешти, а не хотел првога реда Душана Милићевића.

Од „Гранд Хотела“, у Кнез Михаиловој улици па поред порушене Класне Лутрије Љубичином улицом до улице Страхињића Бана и одавде до моје куће на углу ове и Капетан Мишине улице нигде осветљена прозора ни на сутерену а камо ли горе по собама; све се то, у колико је остало у Београду, склонило у позадину и прозоре застрло ћебадима или најдебљим поњавама. Ишао сам са г. Зегом. Пошто нам пратилац није знао српски, то нисмо ништа ни разговарали.

Код куће су ми већ били изгубили

сваку наду. Мислили су, да сам остао да ноћим у општини (као и пре тога једанпут), или да су нас све похапсили.... А кад су ме видели, ма и уморна и изнемогла, као да их је сунце огрејало. Код њих се беше искупио цео комшилук, да се узајамно теше и да чују шта је ново.... Али сав је овај комшилук био из истога дворишта. Јер у ово време нити би ко смео изаћи из туђе куће на улицу, нити с улице ући у своју кућу....

Таоци

Једно од најтежих и најтужаљивијих питања, с којима је привремени одбор имао да се бори и да га задовољи, било је питање о таоцима.

Читаоци знају шта је таоц или талац. Знају и из Историје наше, да су султани после победа при прављењу мира узимали за већу гаранцију и по којег таоца, обично краљевог сина или брата, који је имао као залога или јемац да труне у затвору док се не изврши оно што је уговором о миру уговорено.

Још познатије ће бити читаоцима из овога рата, како је Аустро-Угарска у својој рођеној земљи, по Срему, Босни, Херцеговини и Далмацији, по свима местима, где у већини живе Срби, хватала и за-

тварала највиђеније људе, држећи их после у затвору непрестано као таоце, као јемце, да се у томе селу нико неће побунити нити учинити какав испад против њихове војске. Учини ли когод то, или тако нешто што Аустрија не воли, онда плаћају главом својом сви ови таоци или јемци. Не дакле за своје кривике него за туђе, које се могу и вештачки изазвати и намерно створити, лете главе ових јадника, који се овако зову.

Зато се може помислити колико нас је страх хватало при првом помену талаца. А њих је тражио г. Шварц првог дана по доласку. Одбор га је уверавао, да то неће бити потребно, и да одбор стоји добар, да ће све бити мирно и да се неће ништа десити за шта би таоци били потребни и одговарали. Г. Шварц је само у толико попустио, што је оставио, док дође његова екселенција г. ђенерал, па ћемо чути од њега: како он каже...

Али после два дана дође његова екселенција — ђенерал Франк — и рече нам: „Хвала вам, што сте се примили бриге о одржању мира и реда, и ви ћете и даље бити задржани на том положају, и у тој сврси. Али нам опет, по нашим војним прописима, *морате привести неколико највиђенијих људи као таоце*. Ти таоци

не морају бити интернирани, али имају бригу, да пазе на становништво свога краја и упућују га да се понаша лојално и коректно.“

Таоци, дакле, па таоци; без њих не може... И то да их ми приведемо! Ох, како је то непријатно. Кога свога грађанина сад ми да осуђујемо на овако тешку казну?!...

За све ближе и даље остаде нам, да се споразумевамо с г. Шварцом. Остаде неколико дана, али г. Шварц не заборавља своје.

Најпосле он нареди, па чак одреди и рок до којег му се морају „привести таоци“, и то не њему него у „плац-команду“.

Изнесе се то питање најпосле и у седници, и одмах се утврди: да се нема куд, него да се таоци морају дати. Кога ћемо сад и како ћемо? Сви ћутимо; нико никога не може да предложи. А један најболећивији рече: „Како сад своје рођене грађане да предлажемо за кланицу и вешала!“ Док други, који је овом послу приступао са много више ума него срца, викну: „А кад моја глава иде, што да не иде и његова? Ваљда сам му ја крив, што није побегао!“...

И доиста, таоци су морали бити од оних,

који су остали овде и који су највићенији и најбогатији.

Наста једно ћутање: који су овде и како који стоји имаовно и какав глас ужива у грађанству. За сваки кварт је ваљало наћи по двојицу. Међутим, у неким квартовима се лако нађе и по више њих, а за неке не може, нема ни једнога. Тако је и изашло, да су неки узети не за свој него за други кварт. Тако се једва нађе за седам квартова четрнаест кандидата и неколико оста у резерви, ако који од њих не би био овде. Међутим, били су сви.

Знам, да би читаоце јако интересовало да знају, који су то грађани београдски били таоци? Којима је то било суђено, да својом главом јемче за мир и поредак оних двадесетину хиљада становника наше престонице, којима судба беше досудила ту несрећу да остану у њој и да буду очевидци и сведоци и жалоснога пада њенога и веселог ускрса њенога. И мени је врло жао, што им не могу задовољити ову радозналост. Јер нисам сачувао списак њихов, а ни половину их нисам познавао те да их могу лакше запамтити. Могу поменути само које памтим и које познајем. То су: г. Милан Антонијевић јувелир у Кнез Михаиловој

улици, г. Ђ. Цветковић гостионичар код „Коларца“, г. Д. Петровић гостионичар код „Србије“ (некад хотел „Праг“), г. Јеремија Миливојевић трговац у улици Краља Милана, Д-р Вел. Цветковић зубни лекар испод „Лондона“, Раде Антић трговац из улице Краља Петра и т. д. (Ја се надам, да ће ко позванији од мене описати цео рад привременога одбора, за историју престонице наше, па ће томе раду бити придодат и списак ових мученика. А дотле можда би било добро, да ко од г. г. талаца изнесе своје муке и страдања за општу ствар. Нека остане записано у историји наше драге престонице све оно што је она претрпела и што смо ми претурили преко своје главе за њу и њено робље).

Једна је мука била одредити их; друга позвати их, и трећа одвести их у аустријску команду и предати их.

Па је опет све то морало да буде.

Свима су послани позиви, да сутра у 8 сати неизоставно дођу у општински суд. Ту им је казано зашто су звани, и одмах смо сви кренули у команду. Она је била у новој згради Министарства Финансија, испод Вазнесенске Цркве, а општина сад у Трећој Гимназији на Цветном Тргу, те смо имали само да се спу-

етимо оном улицом од Официрске Задруге до Вазнесенске Цркве. Тамо смо се попели на горњи спрат и прилично смо дочекали докле нас командант месне команде, пуковник Марковић, није примио. Г. Пуковник, и ако Србин (или Хрват) по народности, све се кретао у својој служби по немачким и мађарским местима, те је српски готово заборавио; опет говори толико добро српски, да смо га сви могли добро разумети. Само негде, негде, где посумња да се добро изразио, он се обрати своме тумачу, да му преведе немачки израз, који хоће да каже. Г. пуковник је очевидно *волео* да говори српски. И разговарао је пун сат с нама са толико срдачности и попустљивости, да би на крају готово рекао: па, *браћо*, да је моје питање, ја бих вас све пустио!.. Пристаде, да таоци не буду интернирани (у затвору), него слободни. Потражи кауцију, а кад они гракнуше да немају код себе ни пребијене паре, он вели: може бити и у папирима. А кад они одговорише, да ни папира немају код себе у Београду, пошто је то заложено код Управе Фондова и разних новчаних завода, који нису овде. „Имамо куће, господине, голе зидове и голе душе!“ довикну неко из гомиле.

Г. пуковник, очевидно у малој забуни шта да ради, одговори: „Не требају нам ваше куће“...

У том ми изађемо и одемо у општину а они остапе још, и шта су урадили: јесу ли какву год кауцију давали, то ми је и данас непознато. А господу таоце виђао сам после слободне по вароши.

Ценовник

Зло које и данас мучи не само Београд него и целу Србију: поскупљивање животних намирница, почело је још за време Аустријанаца. Кад је животних намирница и иначе било нестало, а с доласком њиховим не само што се увећао број потрошача него се и граница затворила и донос других онемогућио, то су цене нагло почеле да скачу нарочито артиклима за јело и пиће.

Аустријанцима се учини, да је то зато да њих глобимо. Узалуд им је наш одбор објашњавао, да то *мора* да буде, јер животних намирница понестаје, и молио, да се одобри сељацима околних села да своје производе доносе на пијаце београдске као и пре, јер ће иначе Београд ускоро остати и без хлеба а камо ли без осталих намирница, Аустријанци су остали при томе: да се пропише ценовник.

Ко ће му сад прописати ценовник за толике различне радње и тако многобројне намирнице, кад ми и не знамо каква је њихова роба, и пошто је они купују; а без тога се не може одредити ни продајна цена?....

Аустријанци после одобрише, да сељаци долазе и доносе; али почеше да им праве неприлике у повратку и, напоследку да их хватају и „интернирају“ (читај: одводе у Маџарску, у ропство ии криве ии дужне!). Наједанпут се одбише сељаци с београдске пијаце као челе од бунике и кукуте. Али при свем том ценовник морадосмо да дамо....

Али како? То је најинтересантније и за садашњицу, која се бори с овим злом још у већој мери, зато, што је захватило целу земљу и што је можда и животних намирница још више понестало.

Ми смо то урадили овако. Позвали смо све гостионичаре, кафеџије и све продавце јела и пића, да сами направе ценовник онога што они продају и да га поднесу општинском суду у три примерка: један остаје у општини, један ће се послати њима, њиној месној команди, а један ће им се потврдити и вратити, да га држе у радњи на видном месту, где га сваки купац може видети и уве-

рити се, да ли му је више наплаћено. И тако је и било.

Истина, ови ценовници нису били дуга века. Али главно је, да су Аустријанци с њима били задовољни, и да ми и данас мислимо, да смо ми и добро и право урадили, што нисмо *ми* таксирали људима њихову робу, него смо оставили да то учине они *сами*.

Не би ли било боље, да су и данашњи месни одбори учинили нешто овако, и оставили продавцима, да они сами таксирају своју робу, према вредности њеној данас, и тако дали им прилике и за малу зараду, која им је и потребна и оправдана, и тако оставе у важности и принцип *конкуренције*, који је увек важио у трговини?...

Улице

Једнога дана дође у општину овака наредба: да се имена свима улицама испишу латиницом. Навели су за разлог што њихови војници не умеју да читају ћирилицу.

Кад ово прочитасмо, сви се згледасмо и очима се разумесмо, и као у један глас одлучисмо, да се ово *не изврши*.

Ама лако је ово решити; него како да

га одржимо и како да се одбранимо; каква разлог да наведемо?

И гомила од 15-20 људи најразличнијега занимања за час нађе разлог: *нема мајстора за то, и немамо ни новаца да му платимо, те с тога не може да се изведе...*

Па, како је и ово било пред крај њихове владавине, то је на томе и остало. Више нису ни наваљивали. И тако у Београду не остаде трага од њиховог господарења. Иначе би свима изгледало, да се враћају у туђ и оскврнављен Београд.

Д-р Рајан

У нашој средини живи један редак човек, с којим наша публика није довољно упозната. То је шеф Америчке Мисије, Д-р Рајан, који је и за време Аустријаца био овде и делио с нама сваку срећу и несрећу.

Још првог дана, кад је наша војска одступила и наша власт отишла, те се организовао нарочити одбор за заштиту наших интереса, дођоше у општину два човека избријане браде и бркова око својих тридесет и пет, шест година. Ми смо се тамањ били конституисали и донели одлуку о постављању ноћне страже по

вароши и били готови да се разиђемо. У том улазе та два необична човека. — Шта ће ови глумци овде?! — запита неко, чудећи се. Онда један од њих поче енглески... ..На жалост — ништа нисмо разумели. Онда поче онај други (момак из америчког посланства) да тумачи и протумачи нам од прилике овако: „Господо, ово је г. шеф Америчке Мисије, која је остала овде у Београду, заједно с вама, и господин доктор, знајући у каквој невољи ви остајете без лекара и лекова после одласка ваших, ставља се радо на расположење не само вама, господи одборницима и породицама вашим, него и целом грађанству заосталом овде, не само за лекарске услуге, на случај невоље у болести, него и за сваку другу помоћ, коју би он могао да вам учини“.

„Живео господин шеф! Живео доктор Рајан!“ — захори се из свих двадесет грла. А г. председник и који беху ближе, они се и лично захвалише г. доктору.

Не знам колико је било употребе од ове готовости за лекарске пријатељске услуге заробљеном становништву, али само она и ова изјава г. Д-р Рајана била нам је прави мелем на рањено срце за губитком наше престонице и наше

слободе. Хвала пријатељима и у вољи, а камо ли у невољи!...

Пролазили су дани ропства, споро и тромо, и прво и најважније питање привременог одбора, коме је пало у део да управља општинским пословима у овим најмучнијим данима, било је питање о сиротињи и исхрани становништва, којег је било остало на 20.000. И у том питању г. Рајан нам се ставио на расположење, да нам код аустријских власти помогне. И ишао је заједно с одборским изасланицима у њихову команду, да се споразумеју о овоме. Невоља је била велика: хлеб све скупљи и нема га; а нема ни брашна: сиротиња гладна! И, они, који имају што у џепу или заслуже, немају где да купе хлеба. Ето прве бригае одборове. А њему су непријатељском војском везане руке, Г. Рајан би желео, колико може да му раскине те везе и помогне, да заробљено становништво дође до — хлеба. И — зар је то мала помоћ?!.. Хвала му!

Кад смо се пожалили, да они пљачкају: да ништа више не плаћају, нити дају какве признанице, него просто узимају и носе где год што нађу и што им треба, и да с тога морамо да идемо да уложимо протест у њиховој месној команди,

Др. Рајан нам се ставља на расположење, да не идемо сами, него да пође и он с нама. И сутрадан тачно у 9 сати г. Рајан долази са својим колима пред општину и узима у њих председника нашега и одређене одборнике и одлази с њима у њину команду. И остаје с њима дотле, док из уста најмеродавнијега није чуо, да је то једна врста „контрибуције у натури“....

Ускоро за тим јавила се и *шрећа* невоља. Међу осталим становништвом било је остало најмање стотину пензионера, још више активних служитеља и служитељица по појединим државним надлештвима, фамулуса по школама и неколико стотина пензионерака с децом или без деце, које су примале пенсију у Управи Фондова и од тога живеле. Сад је долазио крај месеца фаталнога Новембра и сваки се с чудом и страхом питао: шта да ради кад промени и последњу банку и потроши и последњи грош. Државне благајне и Управа Фондова тамо су негде с нашима, по Нишу, Крагујевцу или можда, чак и у Скопљу; а ми овде одсечени од отаџбине своје и од целог света! Шта да радимо сад?! Сад се покајао што је остао и онај, који је волео да остане. И што ближе првome, то на-

стаје све већи страх и све већа брига: шта да се ради?!

Како је моја кућа и иначе била у ово време као некакав мали „консулат“ због пописа, а ја сад и нека виша чињеница, члан привремене управе варошке, то су почеле да долазе кући и друге „визите“ и да ме пресретају по улицама и питају: шта да се ради?! Ко да нам изда плате и пенсије, од којих живимо? И, како ћемо да живимо без пара?! Било је наивчина, који су предлагали, да се умоли наша влада, да пошље своје изасланике с потребним новцем, а аустријска команда да пропусти те изасланике. Било их је, који су предлагали нешто још немогућније, да умолимо њихову војну управу, да она исплати свима, па после да тражи накнаду од наше државе.... И све је то, разуме се, ишло у царство пустих жеља и ништа више. Једини је пут био, да се нађе нека неутрална инстанција. То је америчко посланство. Али ни оно није ту! (До скоро је ту био његов вредни и врло услужни секретар г. Илија Јевремовић, али је и он отишао у Ниш и тамо, чујемо, сломио ногу!). Е, онда, ту је шеф америчке мисије, Д-р Рајан.

28-ог Нов. после подне имали смо г. Ђ. Радојловић и ја, као чланови одбора да

одемо г. Рајану и видимо шта је он урадио синоћ у њиховој команди, јер је сам ишао да се споразуме о исхрани сиротиње. И ми то и учинисмо. Затечемо у болници толико рањеника, да смо оним дугачким и широким ходницима једва прошли од рањеника на носилама; а по одељењима сви чланови и вредне и симпатичне чланице мисије запослене. Запитасмо за г. шефа; одговорише нам, да је у послу, али да ће му јавити. Г. Радојловић даде своју карту. Услужна болничарка се одмах врати и уведе нас у канцеларију докторову и рече: „Изволите, сад ће г. шеф!“...

И доиста, није потрајало ни 5—6 минута г. шеф дође и отпочесмо разговор. Он изјави, да није ништа могао свршити синоћ, него да жели да оде сутра с нама заједно; као што је и било.

И том приликом ја онда покренем питање о издавању пензија и плата заосталом чиновништву и пензионеркама. Изнехму, да ми имамо један кадар праве сиротиње, која је већ на општинском буџету, а сад ће доћи још један ништа мањи од првога, а по невољи још већи, јер ова друга сиротиња није научила да трпи, па ће још јаче осетити невољу. А општина није могла још ништа да да ни оној пр-

вој сиротињи; а камо ли ће тек онда, кад јој и ова друга падне на врат!...

Др. Рајан пажљиво саслуша све и онда одговори: „Ја увиђам ту невољу и веома радо бих се одазвао тој молби, да помогнемо и тој сиротињи. Али нећу бити у могућности да то учиним при најбољој вољи. Не даду ми везу. Ево већ десет дана како сам тражио телеграфску везу с послаником нашим у Нишу, па не могу да добијем, не даду. Јер мора да иде преко Пеште, Букурешта и Софије. Но ако добијем везе, ја ћу запитати за то.“

— И он нам онда у поверењу исприча, како они имају грдно много рањеника, како су своју болницу (у Војној Академији) препунили и ако сваку ноћ преносе рањенике у Земун, а овде остављају само теже рањене и како су и њему данас донели „35 стотина“....

Били смо задовољни овим одговором, јер је био искрен и пун саучешћа у тегобама, које ми осећамо сад у ропству, и пун готовости да учини све са своје стране. Али, хвала Богу, наша јуначка војска стигла је на време, те до ове невоље и до ове услуге није ни дошло.

Нека је велика хвала племенитом доктору Рајану, и молимо га, да нашу најсрдачнију захвалност понесе собом и кад се буде враћао у своју велику Отаџбину.

Нано ме је спасла једна девојчица

Тридесетого Новембра ујутру пођем ја у Одбор (у општину). Тек што изађох на кућна врата у двориште, а с улице упаде у двориште једна девојчица која стањује у истом дворишту и којој сам ја чешће помагао из Математике, и запита ме поплашено:

— Куда ћете, г. Јово?

Одговорих јој да ћу, као и обично, у општину. Без икаква двоумљења она настави сасвим одлучно:

— Немојте данас ићи: хоће да вас одведу. Ево горе на пијаци и свуд по улицама њихови жандарми на коњима, па хватају све мушкарце, ко год прође. Код „Коларца“ стоје десетак њих на ћошку, па хватају све који год наиђу.

— Па кога хватају? — запитах ја држећи, да хватају само војне обвезнике.

— Све, све. Мушке од 15 до 60 година; а хватају и женске.

— Море, није Стано, то ти се учинило, мора да су ови нешто криви, а ја нисам ништа скривио. И ја сам стар; мене неће; идем ја, — рекох.

— Бога ми хоће! Воде и старе. Ја сам видела још старије од вас, да их терају, само зато што су их нашли на улици.

Видела сам и жене. Једна је све кукала путем из Маћедонске улице па до Стојисљевићева Сата. Ту прође један њихов официр па је запита што кука, а она му каже: да има мало дете у колевци, па га није ни окупала, ни преповила, ни подојила, нити има ко да јој га гледа — хоће да јој умре! А он нареди да се пусти; те она, сва срећна, побеже; па се све окреће, да је не стигну и опет не ухвате....

У том уђе с пијаци и сусетка госпа Ружа, која је имала и хранила и тада и за време рата 5-6-торо деце, пола своје, пола туђе, и рече:

— Који им је ђаво, те се распомамили данас, те хватају све и одводе?... Хватају све мушкарце од 18 до 50 година. И по пијаци хватају! Разбежа се свет — нигде никога на пијаци. И сељаке хватају!...

Почеше и други да пролазе и да причају. Прође и један мој скорашњи познаник, који готово трчећи прође и у пролазу само добаци: — Једва се извукох; идем кући да се сакријем, па недељу дана нећу изаћи!....

Изађосмо и на капију и гледамо како свет на све стране бежи, само бежи....

Сви навалише да останем, да не идем; а моји почеше и да ме моле. И ја, који

се у другим приликама више управљам по својој памети него по туђој, овде попустим и вратим се у кућу, где ми ћерка одмах заложу собу те у њој запишем у свој „Дневник“ и последњих неколико дана незаписаних и данашњи дан. Тек сам био сео за свој писаћи сто, да ово запишем, а ја видим кроз прозор, како Душановом улицом, озго од Дома воде једну гомилу света: десетак штрафуна на коњима наоколо а у средини сиротиња раја, ни крива ни дужна, иде куд јој рекну.

И после су причали, да су сви ти жандарми (штрафуни) били већином Маџари, те да не може нико да се брани и одбрани.

Тако, дакле, ја послушам дете те останем код куће, здрав и читав, и тако ме не одведу. А да нисам послушао, то бих ја извесно данас био у каквом Нађмеђеру или Болдогасоњу, Нагасхабу, Ђенђешу или Капошвару, и писао отуда својима и својој ученици, кајући се што их нисам послушао....

Народ вели: Добро је каткад и жену послушати. А у овој прилици, ја бих рекао:

— Добро је по неки пут и децу послушати....

Необично удварање

Ми смо, привремени одбор, у српској престоници заседавали од 8 часова пре подне па до 5-6 после подне и разговарали српски, и већали о српским стварима, и, колико смо год могли више, узимали у заштиту српске интересе без икакве контроле и надзора њихова и ни дана ни часа, није присуствовао нашим седницама никакав изасланик, повереник или комесар њихов. А кад дође на ред издавање објава грађанству за слободно кретање по вароши, које је издавала општина, а они оверавали, онда, да не би сви ишли тамо, њима у месну команду, на потврду, они одредише једног комесара, који ће то вршити у општини.

Једног дана дође тај комесар и, пошто се најучтивije представио, изјави, да он не долази као нека контрола, него само да олакша људима, да не долазе чак у њихову команду, него да им исправе (легитимације) оверава овде; и замоли за једну собу. Председник му уступи горњи спрат (Треће Београдске Гимназије, јер је тада на доњем била општина).

И тако сви, који су доле примали објаве ишли су горе, да их потврде. Пред вратима његовим стајао је по један њи-

хов жандарм, који се необично учтиво понашао.

А првога Декембра дође г. комесар око 11^{1/2} часова доле у нашу канцеларију и замоли нас да објавимо, да публика не долази преко целог дана, него само од 9-11 пре подне и од 3-4 после подне; јер ће он долазити у то време (а у друго не може, јер је заузет другим пословима. И том приликом нам исприча: да је он иначе школски надзорник у Вел. Бечке-реку, да он лепо живи са Србима, да има много интимних пријатеља међу Србима и да он воли наш народ. Зато је и тражио да дође овамо. Али не да се бори против нас, него да нам помогне... И том приликом нам свима испотписива објаве, и нама одборницима, које беху тек сад готове и које нам даваху право и на вожњу трамвајима...

Кад он оде, ми се стадосмо згледати и питати: шта ово значи?! Ово је спремање одступнице.

Онда нам председник исприча, како је и њему јуче пало у очи понашање самога команданта. — „Кад смо ми — вели — ишли јуче да протествујемо, што су њихови штрафунци хватали народ по улицама и одводили, г. командант се поче правдати, како то више неће бити, а ка-

ко је ово данас било као потребна мера да се публика застраши, те да не крије комите и војнике и не понаша се непријатељски према њиховим трупам. — Јуче су, вели неке комите, на Чубури сакривени, пуцали на наше људе. А кад су их наши после хватали они нађу, сакривених по кућама и неколико редовних војника трећег позива с пушкама, и ако је наређено да се све оружје преда и сви војни обвезници пријаве! Зато је било потребно, да се публика застраши, да их не крије. У противном, морале би се предузети строже мере, и онда не би било добро ни за вас (одборнике) ни за господу таоце. Зато вас молимо, кажите ви вашим таоцима, да они не иду од кафане до кафане и пијуцкају кафу, него да је њихова дужност, да свет обавештавају да се понаша коректно и лојално. У противном, морале би се предузети и строже мере.... А ми то не желимо. Ми желимо да останемо у добром пријатељству. Јер ми *можемо и одступити*; па можемо и опет доћи, и опет одступити и тако даље. Рат ће дуго трајати, и за то време ми можемо неколико пута узимати Београд и губити га; и ово наше бављење сада може остати само као једна *рајина ейизода*...

Дакле, они помишљају на *одступање*.
О, дај, Боже! Тако мислимо и желимо
ми, али нико од нас не верује да ће то
бити тако скоро...

А они побегли још идуће ноћи и су-
тра-дан у ово доба није више било ни-
једнога у Београду! И г. команданта и
нашега г. комесара не видесмо више!
Ово је данас било последње виђење с
њима.

Одлазак Аустријанаца

Од самога доласка Аустријанаца ми
смо опазили, да су они некако сувише
меки и добри према нама. Вешала укло-
нише, пазе на ред да војници њини не
чине иступе, њихове ниже команданте
умерише у захтевима а виши су били
све мекши, све приступнији и све „бољи“.
Почели су чак и да говоре, како они
могу и отићи и како овај долазак њихов
може остати као једна епизода; али они
желе да останемо у добром пријатељству!..
Нисмо могли да објаснимо откуд ово.

Међутим, њима није ишло добро на
бојном пољу и они су полако припремали
одступницу.

Свакога дана стизала је маса рање-
ника, које су они одмах слали даље, али
су испунили и болнице у Београду. Јед-

нога дана кад смо били по извесном по-
слу код шефа Америчке Мисије г. Др.
Рајана он нам рече, да су и њему до-
нели „тридесет и пет стотина“! Свеже
трупe, које су непрестано придолазиле и
пролазиле кроз Београд за бојиште, сре-
тале су ове караване с рањеницима, који
су јаукали да се до неба чуло, тако, да
се у њима крв ледила пре но што су и
стизали на бојно поље. Неколико дана су
и болнице у Београду биле без млека,
јер су сви млекације били реквирирани,
да купе и вуку рањенике. Преко њих —
млекација — и преко рањеника ми смо
и сазнавали по нешто. Јер смо иначе
били одсечени од целог света. Ни њи-
хове новине нису долазиле. У првима,
које су нам дошле до руку, стајало је :
„На јужном бојишту наше се трупe на-
лазе на путу концентрације“. А пуцњава
не само да се чује непрестано, него се
и примиче све ближе. Залуд они говоре,
да су узели Крагујевац и да сад продиру
Јагодини и к Нишу, дела говоре да је
борба близу, до Космаја најдаље, и да се
она приближује Београду. То не могу да
сакрију ни од себе ни од нас. То би пак
значило, да су они и заустављени и суз-
бијени.

Да ли је то могуће, Боже?! Не смемо

ни да помислимо, а камо ли кога да питамо. Они направише мостове и на Сави и на Дунаву. На Сави су била два: један понтонски више Железничког Моста, а један већи на шлеповима испод њега. На Дунаву је био један према Панчеву на Бајлоновим бурићима. И почеше да се прикупљају и излазе на улице у свој ратној опреми, спремни да на команду пођу. Куда? Ми нисмо знали, а ни они... Почеше и веће трупе да се враћају, да долазе, особито комора, муниционе колоне и тешке батерије. И што увече замркне по улицама, ујутру не осване ту. Сутрадан долазе други и ноћу их нестаје. И тако већ неколико дана. Али првог Децембра се борба толико приближи Београду, да су се разазнавале и наше гранате од њихових топова и да је одступање очевидно почело да прелази у бежање у маси и у неред, и све је јурило на Саву и дању; а није више чекало ноћ... А ноћу између 1 и 2 Дек. причају становници оних улица, којима се пролазило за Саву и за Дунав к Вишњици, да нису ни спавали. Али нису смели ни да гледају према светлости и на отворена врата и прозоре, него закључани вирили на прозор испод завеса. И што је уграбило те ноћи да избегне, то је и отишло.

Оно ујутру, кад се свануло, није било бегство него дављење. Наша је војска непрестано надирала, а њих се на Сави прикупљало све више. Изгледа, да их је јако изненадио брз прекид оне одступнице к Панчеву. А и на Саву су продрле наше трупе од Жаркова раније него што су они мислили. Ухваћени су дакле у све четири. Немају куд: сад или да изгину сви у Београду и на Сави, или да се предаду. Једни су се решавали за једно, други за друго. Командир једне батерије стајао је у Душановој улици у 8 сати са целом батеријом, не знајући куда ће, и плакао је као мало дете тако, да је изазвао опште сажаљење. Најпосле се предао.

— Јадан човек!... Јадни људи!.. Зар су они криви, што су их натерали?... Па сад не знају куда ће и шта ће... говорио је свет.

Поједини војници или мање групе улазиле су у дворишта и у поједине куће и молили да их приме, да се склоне па после, кад стигне војска, да се предаду. И људи, разуме се већином старци, жене и деца, примали су их, склањали их и давали им хаљине да се преобуку. И овде се у простога света нашега видело више словенске доброте и питомости но

у немачких ђенерала, који наређују да се заробљеници убијају !...

Овога дана, јутро другог Децембра, као да се и Бог био околио на Аустријанце: киша је лила као из кабла... Кад су дошли, 19 Новембра, био је прави летњи дан; и за све време бављења њихова у Београду и у Србији било је лепо и суво време, и да је остало тако, они би можда мислили да у Србији никад и не пада ни киша ни снег. А данас, још од ноћас, пада не само густа него и хладна јесења киша с ветром, да нам ни кишобрани не помажу ништа. На Калемегдану су и по стазама каљаче хтеле да нам остану у блату....

Кад смо ми у 8 и по гледали с Калемегдана како прелазе преко Саве, то више није било прелажење него дављење. Оба су моста већ била покварена. Понтонски више Жел. Моста они су дигли и потоварили све на једну лађу, која баш у том моменту, тако натоварена и с војницима, прође поред нас и оде онамо, Земуну. Раскинут беше на средини и онај већи, на шлеповима, испод Железничког Моста. За њега рекоше, да су га покварили наше гранате. И превоз се вршио само на чамцима. Гурање у чамце било је толико, да су поред ча-

маца падали у воду. Неки су скакали у воду па се држали за чамац, да их он извуче, и ако је температура воде била близу нуле. Неки су натеривали и кола и коње у Саву, у намери да препливају. Разуме се, да они на другу страну нису излазили... А најсрећнији су били они, који су се видели на оној страни, било пешке било на коњу или колима. А на нашој страни било је толико кола, стоке и света, да се све то већ измирило са судбином: да изгине или да се преда. И стрпљиво је све и гинуло и предавало се. Јер су наше трупе непрестано пучале и примале и одводиле заробљенике. И то је трајало не само до подне него целог дана...

Кад сам стигао у општину, наишао сам на највећи вашар. Тамо је већ било толико заробљеника, да се није могло проћи ходницима од њих и од оружја и муниције. Тамо су и пре доласка наше војске поједине жене и деца доводили заробљенике и предавали их.

Луда нарава

Онога знаменитог јутра, најрадоснијега у Београду од како је он сазидан, када је наша војска улазила у Београд, а аустријске трупе надирале преко Саве,

а разбијена одељења њихове војске избијале из разних улица и примицала се или општини да се предаду или Сави и Дунаву, где су били прелази, беше се Кнез Михайловом улицом упутио један једини аустријски војник с пушком на рамену, и кад би пред електро-техничком радњом Николе Спасића (у кући некадашње „Слоге“), он седе на праг да се одмори. Ја сам ишао с једним пријатељем с Калемегдана и то с противне стране. Заинтересова нас, шта ће овај сâм овуда, кад сви његови надиру или онамо, прêко, или горе општини. Приђемо и запитам га :

— Шта радиш, пријатељу?

— Ето, ништа, одговори он.

— А одакле си?

— Ја из Горњег Карловца.

— А како се зовеш?

— Никола Јовановић.

— Па куда мислиш сад?

— Ни сâм не знам.

— Немој тако, него се смисли: или да се предаш, и онда пођи овамо у општину, или, ако нећеш да се предаш, онда бежи тамо Сави. Али свакако баци пушку! јер ти тако неће дати да идеш улицама и могу наше патроле пуцати на тебе, да те убију....

Он, мало загрејан, узе пушку по средини па лупи кундаком о тротоар и вели: „Ово не дам никоме док је на мени главе!“

— Ама како да не даш, кад можеш да погинеш. Баци пушку, па бежи, ако нећеш да се предаш!

— Не дам, вала, никоме!

— Е, ово је наш! — рекох ја и пођосмо даље. Јер озго од „Гранд Хотела“, трчаху наши први коњаници, и лупаше добош и објављиваше неку општинску наредбу; да је непријатељ ноћас одступио, да наша војска долази и позивају се грађани да дођу у општину да приме оружје....

Нисмо дошли ни до трговине Јевте Павловића и Комп. а поред нас већ протрча први коњаник, пуцајући уз пут у вис и оглашујући тиме српску слободу. И у неколико скокова био је на углу Краља Петра и Кнез Михайлове улице и ми угледасмо једну гомилу света. Она се била искупила пред дрогеријом Окановића, око онога војника, који није хтео да се преда. Неко је викнуо: „Ево, овај неће да се преда!“ Коњаник наш с напереном пушком јурну на њега, и тек да окине, а нека добра душа истрже овој будали пушку из шака и одбаци је у страну и ми видесмо кад она одлете и

чу смо кад затандрка по калдрми и наш се коњаник уздржа те не опали, и тако се не просу братска крв и оста у животу један тврдоглави керабан више на овоме свету.

Идући после путем кајао сам се, што га нисам ја разоружао; јер је овако могао некога и да убије и он да погине. Луда нарав.... неће да попусти и да се преда. Добар аустријски војник, ама лоша памет!... А оно је био прави Хришћанин, који му је истргао пушку и нагнао га на предају.

Деца — хероји

Ми смо до сад тражили децу-хероје по Алпима, по Француској па чак и по Америци и Аустралији. А ми их имамо у своме завичају; имамо их усред Београда. И доиста, како друкчије да назовемо оне малишане од 15, 12 па и од 10 година, који су онога знаменитога дана, када је наша војска улазила у Београд, са свих страна из свих улица избијали с појединим одредима аустријских војника, које су они „заробили“ и сад их воде у општину да их предаду!... Један дечко је провео Теразијама целу једну комору од 10-15 кола: коморије поред својих кола, а он напред на једном великом коњу, да се једва држао на ње-

му. А пушке сви потрпали у једна кола. И он је изгледао тако поносит, да му се чинило да је он победио и он „заробио“ све ово! Један узео и пушку њихову, па их тера — бајаги стражарно.... Једноме је и ово изгледало мало; није му импновало зато, што је био у обичним хаљинама; па, кад није имао војничко одело, он обукао барем соколско да би изгледао штогод већи и важнији, и тако је довео око 20-30 аустријских војника из неке муниционе колоне. Једна је девојчица водила из Палилуле читав одред!....

И нека је част српској нацији и словенском племену, ниједан од ових малишана није учинио никакву суровост, никакво нечовештво према овим бедним и немоћним људима, који су се предавали на милост и немилост.

Милина је било видети ове малишане како достојанствено и с поносом избијају из споредних улица да избију на главну: Кнез Михаилова—Теразије—Славија с гомилицама ћесарове војске на челу, било пешке или на коњу, хитајући општини да предаду „своје заробљенике“. Штета само што није било апарата да се сликају и да се очувају ове слике и доживљаји и престонице српске и њених младих „војника“. Онда је војска српска

овим својим једним чином више подигла дух у омладине наше, која је освојење Београда гледала, него предавања у школи од целе године дана. Слава нашој војсци! На њу ће се ова омладина угледати докле год буде жива.

Долазан наше војске

За ово би требало нарочито перо да опише онај величанствен тренутак, кад су се у Београду појавили први одреди наше војске са седим Краљем на челу, и изнесе ону јединствену радост и дотадашњег тринаестодневнога робља, које је сад измилело из јазбина, у које се било скриво, и ослободилаца њиних. То се речима не може исказати, нити може замислити онај, који ово није видео и осетио. Јер има осећања, која се осећају само једанпут у животу. То је био сам плач, саме сузе, али сузе превелике радости, сузе среће и блаженства. Покушате да говорите, да викнете: Живели! па не можете; нешто вас стегне и загуши у гуши и ви почнете да јецате. Хоћете да се поздравите с ким год. Не можете. Ја сам дотле мислио, да разумом могу да савладам и угушим осећања. Сад сам се уверио, да не могу. И на послетку сам рекао: а и што да их савлађујем? Нек

и она једанпут триумфују! А разум нека ћути! Има и за њега и времена и посла....

Наши су били каљави, покисли и озебли. Али сваки нам је био толико мио, да би га загрлио и пољубио и њега онако каљава, и коња му, и пушку, и свако парче на њему.... И свет је буквално љубио и људе и коње њихове и одело и оружје... Највеће сиротице износиле су своје девојачке дарове или иначе што боље и лепше из својих ковчега и ормана и даривале своје ослободиоце и китиле коње њихове. Наша браћа Мојсијевере изнела су и последњу своју сиротињу: нарочито мараме, пешкире и т. д. и делила војсци. Баште и лонци с цвећем су просто тога јутра опљачкани и све је цвеће тога јутра у Београду било по улицама куда је војска пролазила, а нарочито Краљ Милановом до Двора. Од Цветног Трга до Теразија калдрма се није видела од цвећа.

Урнебесном клицању није било краја. „Живео! Живели! Живела наша храбра војска! Живели наши витезови, наши дични ослободиоци, наши хероји, *наши!*.. Доста је на послетку била само реч *наши!*.. Јер оно беху туђи, оно беше туђин, непријатељ наш, и свако је у себи мислио:

не вратио се више никад, да Бог да!
А живели *наши*!.. О, красни наши!..

А круна овога јединственога призора и одушевљења била је појава Његовога Величанства седога Краља с првим патролама коњичким. А одушевљење је достигло кулминациону тачку, кад се појавио и аутомобил са личним синовима: Његовим Величанством Престолонаследником Александром Врховним Заповедником све српске војске и Његовим Височанством Краљевићем Ђорђем омиљеним браниоцем Београда.

— Ево их! Нису побегли! Они су са својом личном војском. Живели!.. И ово „живели“ никад није било срдачније и искреније.

А кад смо за тим из уста самог Његовог Величанства Краља чули, да с нама нема ни Руса, ни Румуна, ни Бугара... него да смо све ово извели *сами* и да је *сва Србија очишћена од непријатеља*, и да данас на српском земљишту нема ниједног јединог Аустријанца, нашем чуђењу и дивљењу није било краја и били смо без мисли и без речи. Само смо осећали, и од свих осећања истицала су се највише три: осећање *слободе*, осећање *поноса* и осећање *љубави* према оваквој војсци, владару и Отаџбини....

Црно-жута застава

Онога црнога дана, кад је аустријска војска ушла у напуштени Београд, у среду 19 Новембра 1914, прва им је брига била, да заузму Двор и да на њему истакну своју заставу. Тoga дана је дошла само жандармерија и спремала је земљиште за војску, која је долазила сутра. Команда је заузела Двор и одатле почела да управља.

Прво је позват кмет, који је тада вршио дужност председника, и наређено му је: да се за два сата скине српска и истакне на Двор српски аустријска застава! У старијег поговора нема, нарочито у рату, а још више у ропству.... Морало се извршити. Али је кмет приметио, да је то и сувише кратак рок, да се за тако кратко време једва може наћи лице и мајстор за заставу; а колико ће још њему требати да је сашије, па онда да се попне и намести.

И командант најпосле попусти: да се то изврши до мрака најдаље. Морао се дакле на најбржу руку наћи мајстор и морало се настати, да се до мрака и направи и истакне на Двор аустријска застава. И пред вече по тавану Двора српскога центрао се српски мајстор да ски-

не српску заставу с њега и истакне аустријску! И то је био први знак покоренога престонице и подчињености становништва њеног новом господару.

Застава, ово свето знамење јединства народнога, сад нас цена, сад нас одваја од мајке Србије и додаје ономе, од кога је пропиштао наш народ преко Саве и Дунава и од кога вековима пиште толики милиони других Словена! Зар и ми сад тамо да идемо?! Не дај Боже! Ово је само до закључења мира. А тада ће се опет онде залепришати лепа наша тробојка и ми ћемо бити где смо били!... Па још у већем јату, ако Бог да! Само стрпљења. Трпеп — спасен....

А како је било нама, заосталом становништву, гледати ово, то ми никад не можемо речима исказати. Ваљало је бити овде и осетити. Јер има момената и ствари, који се не могу никад појмити док се не виде и не осете. Тако ми заостали у Београду имамо једно искуство више од оних, који нису били у њему. Оно је у истини горко, али је искуство.

Морао је, дакле, српски мајстор са српскога Двора скинути српску заставу а попети аустријску. А ми смо сви то морали да гледамо и да трпимо. До мрака су и Аустријанци истакли још две: ма-

царску и некакву хрватску. (За знак ваљда, да су те три нације: аустријска, мацарска и хрватска овладале Србијом?). Сутрадан је г. ђенерал са свом помпом војничком истакао ове заставе и на Граду. (А нама су говорили да је то за то, да види њихова војска из Земуна, да су они овде, те да не пуцају више на Београд!)... Становништву, које се састојало већином из слабих жена и деце, и којима је била дозлогрдела четворомесечна пуцњава и распрскавање граната и шрапнела више њихове главе и дању и ноћу, горе него онима у рову, и ово је онда била нека утеха.... „Барем ћемо се курталисати оне луде и досадне пуцњаве!“ — говорили су често, кад нису имали чим другим да се утеше. И доиста, лепо је рекао народ: У сваком злу има и помало добра. И ми се доиста мало одморисмо од оне досадне пуцњаве. Било их је који су од ње постали нервозни у толикој мери, да су се осећали болесни и не само добијали лупање срца, него осећали и некакав притисак на мозак, те нису налазили мира ни у најдубљим и најтврђим подрумима и сутеренима.

И тако смо ми сами истакли и пуних тринаест дана гледали ово знамење свога ропства и своје потчињености..

*

А онога знаменитога, онога најсрећнијега дана у животу београдског становништва, у Уторак 2 Децембра, када је храбра наша војска с Краљем - херојем на челу ушла у Београд, по чијим су улицама још тумарале гомиле разбијене ћесарове војске и тражиле коме да се предаду, а на Сави, тамо око Железничког Моста, крчљала најжешћа топовска пуцњава, и застава је њина прва одлетела с Двора. Краљ - херој, с оба своја дична сина прошао је поред Двора и отишао у Саборну Цркву, да се захвали Богу на добивеној победи. Док се он тамо бавио, грађани су се постарали да скину ту крпу са српскога Двора, која их је вређала и понижавала толико дана и да српски Краљ не уђе у српски Двор под туђом заставом. И ако до јутрос српска нога није смела слободно ићи ни Теразијама а камо ли ступити у ово дворште страшне аустријске команде жандармеријске, сад је ушла слободно, ушла и у Двор, попела се и на таван, и скинула ову „црно-жуту крпу“, а попела српску тробојку. И не зна се, ко је био срећнији : или онај који је ово извршио, или они који су ово гледали.... Свима је изгледало не само да васкревају из мртвих, да

живе, него да граде општу кућу, за срећан заједнички живот свих Срба.

За тили час, па је црно-жута застава лежала оборена на земљи, и кад је аутомобил с Краљем долазио из цркве и улазио у Двор, Београђани су је прострли на самој капији, те је аутомобил прешао преко ње, и док је он улазио у дворште и окретао се, Београђани су је дигли одатле и однели те прострли на степенице, којима је Краљ имао ући у Двор. Тако је и Краљ прешао преко ње. И то је била лепа симболизација онога што је било : Ћесарска војска, која се до јуче онако гордо кретала и ширила овуда, лежала је сад пред ногама Његовог Величанства Краља Србије и молила за милост....

И тако је ова „крпа“, која је нас понижавала пуних тринаест дана, напоследку сама доживела понижење. А Краљ српски ушао је у Двор опет под српском заставом.

Ова се застава налази сад у општини београдској. Она је свакојакo постала једна историјска знаменитост, и она треба да се чува, ако не у Народном Музеју а оно бар у Општини Београдској. А главну улогу око скидања заставе и простирања ње-нога пред аутомобил и под ноге Њего-

вог Величанства играо је г. Ђ. Радојловић трговац београдски, члан управе Црвенога Крста и члан привременог одбора општинског. Г. Радојловић је и поздравио Краља од стране грађанства београдског дирљивом и срдачном добродошлицом.

Најердачније благодарење

Одмах сутра дан, по доласку наше јуначке војске, дакле 3. Декембра, у 10 ч. пре подне, било је одређено, да ми привремени („аустријски“) одбор, како су нас нека господа изволела назвати, предамо дужност редовној управи општинској, која је с војском била отишла а с војском се и вратила.

Дошли смо сви још у 8 ч., па како г. управник вароши не дође ни до 11 ч., то ми одложимо седницу за 3 ч. по подне, а сад одемо да извршимо једну другу дужност: док смо још на челу управе заробљеног а сад ослобођеног становништва, да одемо и да с њим заједно приредимо једно благодарење Господу, који нас је пуних 13 дана чувао и најпосле спасао.

Отишли смо у најближу, Вазнесенску Цркву. Вредни поп Веља, који се за све време ове црне владавине борио с мађарским хусарима као ала с берићетом, те

да одбрани цркву, у коју су хтели коње да уведу, — већ је био код цркве, и ако му није јављено. Јер ми имамо у одбору свога свештеника, проту Божу Јовановића. Нисмо чекали ни тражили ни црквењака, него сами одборници дохватили звона и звонили колико им је била воља...

На глас звона, поче свет с улице да долази и за час се, без икакве објаве и позива, напуни прилично пространа Вазнесенска Црква. Никад се овај свет није искреније молио Богу него овога пута. Истина, сав је овај свет, нарочито женски, био у црини, те се молио Богу и за покој душе некога свога драгога покојника; али то не мења ствар. Ја у животу нисам видео искреније и срдачније молитве од ове. А импровизиран протин говор просто је био круна беседништва ове врсте. Из цркве је изашло све уплакано... Али опет радосно, блажено...

Необична захвала

Чича Цветко је између 60 и 70 година. Родио се у Куманову, па је пре 40 година, када су сви његови земљаци тражили да буду са Србијом, па им није дао Берлински Конгрес, дошао у Србију. Бавио се разним пословима и трговачким и механџиским, па се најпосле задржао

на ситничарском, пиљарском послу и тиме и данас издржава себе, жену и дете.

Једнога дана се враћаше увече с посла уморан и на улици пред кућом, кад ме виде и познаде у мраку, приђе ми, назва Бога, поздрави се, па ме ухвати за руку и стеже јаче него обично па рече:

— Хвала Вам, г. Јово, и где чули и где не чули. Хвала Вам од неба до земље!...

Ја се зачудих и запитах га:

— А за шта, Цветко?!

— Што сте нас спасли. Ви сте наш спаситељ!...

Зачудих се још више па запитах:

— Како то?!

А он настави:

— Тако: што нисте побегли!

— Па зашто то?! — запитах ја још с већим чуђењем.

— Тако. Ми смо се сви у авлији договорили да не идемо докле Вас видимо овде. А чим Ви пођете, да идемо и ми. И да сте Ви отишли, отишли би и ми. А Бог свети зна, шта би онда било од нас! Коначно би пропали! Намучили би се по збеговима и помрзли се; појели би оно мало што би понели, а друго не би могли ништа да зарадимо и пропали би од глади и зиме; а овде би нам разнели

све и не би затекли ништа, ако би се и вратили. И тако би сви коначно пропали!... А, овако, хвала Богу! Истина претрпели смо мало страха, али смо били код своје кућице, па и ако кад нисмо имали шта да једемо, били смо у својој кући, сачували смо ово мало сиротиње, а Бога ми, не можемо да се пожалимо ни на зараду: падала је онда пара као киша...

— Па знаш, Цветко, како кажу људи: у сваком злу и помало добра. Али смо могли главе погубити! рекох ја. А он додаде:

— Е, то јес' је! Али онет, хвала Богу!

— Хвала Богу и нашој јуначкој војсци, која је тако брзо дошла и ослободила робље! Иначе би они опљачкали Београд и ми бисмо зло проишли!... додам ја и завршисмо разговор.

Онда сам мислио: хвала Богу, човек се често и не сећа колике га очи прате и гледају на дела његова и према њима се може бити и управљају.... И да је њима штогод било, сви би мене клели. А и да смо бежали, опет би ме клели!...

ДА САЧУВАМО ДАТУМЕ:

- Ноћу између 16 и 17 Новембра наша је војска напустила Београд.
- 17 и 18 Новембра Београд је био и без српске и без аустријске војске.
- 19 Новембра ушле су прве аустријске извиднице, а за њима жандармерија с потпуковником Шварцом.
- 20 Новембра ушао је гро аустријске војске с ђенералом Франком.
- 30 Новембра кћпили су по улицама београдским све мушкарце од 16 па до 60 година, па и жене и одводили их.
- 1 Декембра су одступали и дању и ноћу. А
- 2 Декембра око 9 сати ујутру стигла је наша војска с Краљем на челу и с оба Краљева сина, заробила остатке аустријске војске и поново заузела Београд и положаје његове.
-

С А Д Р Ж А Ј :

Предговор	5
Одлазак наше војске и власти	7
Најтеже осећање	9
Привремени Одбор	
Долазак Аустријанаца (19 и 20 Новембра.)	
У Двору: Чекање, Колубарац с волови-	
ма, Паун, „Северац“	21
Обешен	29
Циганија	31
Чех	32
Хрват	34
Добра душа	37
Маџар	39
Незавидна улога	39
Моја кућа — консулат	45
У „Гранд Хотелу“	55
Таоци	62
Ценовник	68
Улице	70
Д-р Рајан	71
Како ме спасла једна девојчица	78
Необично удварање	81
Одлазак Аустријанаца	84
Луда нарав	89
Деца — хероји	92
Долазак наше војске	94
Црно-жута застава	97
Најсрдачније благодарење	102
Необична захвала	103
Да сачувамо датуме	107

Цвијановићева
„МОДЕРНА БИБЛИОТЕКА“

==== Најбољи романи ====

СВЕТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

1. КНУТ ХАМСУН, *Пан* (ново издање) . 2—
2. СТ. СРЕМАЦ, „Лимунација“ у селу 2—
3. И. А. ГОНЧАРОВ, *Понор*. Роман . . 3—
4. И. С. ТУРГЕЊЕВ, *Пролетње воде* 2—
5. АНАТОЛ ФРАНС, *Црвени Крим*. Роман 3—
6. ДОСТОЈЕВСКИ, *Злочин и Казна*. Роман 4—
7. А. ЧЕХОВ, *Одабране Приповећке* . . 3—
8. ЕДМОН РОСТАН, *Сирано де Бержерак* 3—
9. АЛФОНС ДОДЕ, *Сафо*. Роман . . . 3—
10. ХАМСУН, *Викторија*. Историја једне
љубави 1-50
11. О. ВАЈЛД, *De profundis* (Превела с ен-
глеског И. Секулић-Сремница) 2—

==== Нове свеске у шtamпи ====

* * * ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ * * *
С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА у Београду

Двадесет и шест
ОДАБРАНИХ КЊИГА ЗА ЛЕКТИРУ

1. **Алманах** српских и хрватских песника и приповедача 3:50
2. **Антологија** новије српске лирике 3—
3. **Бојић, М.**, Песме 1:50
4. **Барби**, Брегалница 3:50
5. **Велимировић, Н.**, Изнад греха и смрти 3—
6. **Винавер, Ст.**, Приче без равнотеже 1:20
7. **Јанковић, Милица**, Исповести 2:50
8. **Ла Рошфуко**, Максиме 1:20
9. **Миодраговић, Ј.**, Трагични дани Београда 1:80
10. **Митровић, М.**, Савремена Италија 1:50
11. **Мечников**, Студије о природи човековој 5—
12. **Ниче**, Заратустра (Две свеске) 6—
13. **Новаковић, Ст.**, Калуђер и Хајдук 3—
14. **Новаковић, Ст.**, Васкрс државе српске 3—
15. **Његош**, Горски Вијенац 2:50
16. **Пајо, Ж.**, Савети и практична упутства 2:50
17. **Половић, Богдан**, Огледи. (Есеји) 4:50
18. **Половић, Богдан**, О Књижевности 1—
19. **Ракић, М. М.**, Нове Песме 2—
20. **Скерлић, Јов.**, Историја Нове Српске Књижевности (са 109 слика) 8—
21. **Секулић, Исидора**, Писма из Норвешке 2:50
22. **Станковић, Бора**, Увела ружа —80
23. **Спенсер**, О васпитању умном, моралном и телесном 2:50
24. **Ферстер**, Државно-грађанско васпитање 3—
25. **Шанфор**, Максиме и Мисли 2—
26. **Шопенхауер**, Метафизика полне љубави 1:20

* * * * * Издање Књижаре * * * * *
С. Б. ЦВИЈАНОВИЋА У БЕОГРАДУ